

בית־ספר רוטשילד־קיסריה לתקשורת

רטוריקה של ביקורתיות:
ביקורת מאתגרת, ביקורת מאשרת והעיתונות
הישראלית במלחמת לבנון השנייה

ד"ר מוטי נייגר, בית הספר לתקשורת, המכללה האקדמית נתניה,
mottin@netanya.ac.il

ד"ר אייל זנדברג, בית הספר לתקשורת, המכללה האקדמית נתניה,
zandeyal@netanya.ac.il

ד"ר אורן מאירס, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה,
omeyers@com.haifa.ac.il

חוברת מס' 5 – ינואר 2008

בית ספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת

בשנת הלימודים תשס"ו הכריזה אוניברסיטת תל-אביב על הקמת בית ספר חדש לתקשורת, בית הספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת. בית הספר פועל כמסגרת המאגדת בתוכה יחידות קיימות באוניברסיטה יחד עם יחידות חדשות: החוג לתקשורת בפקולטה למדעי החברה, החוג לקולנוע וטלוויזיה בפקולטה לאמנויות, מכון חיים הרצוג לתקשורת חברה ופוליטיקה, מכון נטוויזן לחקר האינטרנט ומכון ברונפמן לחקר העיתונות היהודית. למסגרת בית הספר החדש הצטרף בית הספר להכשרת עיתונאים "כותרת" ובעתיד יקומו גם יחידות חדשות נוספות.

ההכרה בחשיבות הגוברת של שדה התקשורת על כל השדות החברתיים האחרים בחברה בת זמננו היא שהביאה להקמת בית הספר החדש. מטרת בית הספר לפתח באופן משמעותי את תחום התקשורת באוניברסיטה על ידי הרחבת מסגרות ההוראה, על ידי השקעה במחקר, ועל ידי פיתוח תחומים חדשים בשדה התקשורת, עם דגש על המדיה החדשה ועל היווצרותה של החברה הדיגיטלית. בית הספר מתכוון לפעול גם במישור הפרופסיונלי, בהכשרת אנשים למקצועות העיתונות, בהשתלמויות לאנשי תקשורת פעילים, ובפיתוח תחומי עיסוק חדשים. בית הספר מעוניין גם בפיתוח אוריינות תקשורת: הגברת ההכרה וההבנה של הציבור צרכני התקשורת לשימוש מושכל וביקורתי בה.

הוועד המנהל של בית הספר:

פרופ' רענן ריין, סגן רקטור האוניברסיטה, יו"ר
פרופ' ניב אחיטוב
מר אברהם ביגר
עו"ד דבי חפץ
פרופ' יורם פרי

הוועדה אקדמית של בית הספר:

פרופ' יורם פרי, ראש בית הספר, יו"ר
פרופ' ניב אחיטוב
ד"ר ז'רום בורדון
פרופ' יוסף גורני
פרופ' נח לויין-אפשטיין
פרופ' חנה נווה
ד"ר דובי רובינשטיין

רטוריקה של ביקורתיות:
ביקורת מאתגרת, ביקורת מאשרת והעיתונות
הישראלית במלחמת לבנון השנייה

ד"ר מוטי נייגר, בית הספר לתקשורת, המכללה האקדמית נתניה,
mottin@netanya.ac.il

ד"ר אייל זנדברג, בית הספר לתקשורת, המכללה האקדמית נתניה,
zandeyal@netanya.ac.il

ד"ר אורן מאיירס, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה,
omeyers@com.haifa.ac.il

סדרת התקשורת במלחמת לבנון 2006

בית־ספר רוטשילד־קיסריה לתקשורת

סדרת התקשורת והמלחמה בלבנון 2006

המלחמה בלבנון בקיץ 2006 היתה הראשונה, שבה בא לידי מיצוי מלא המושג "מלחמה במציאות תקשורתית". על משקל המושג mediatized politics ניתן לאמר שזו היתה mediatized war: מטרה ראשית של המלחמה שניהלו צה"ל והחיזבאללה היתה להשפיע על התודעה של היריב. אמצעי התקשורת למיניהם קיבלו משקל יתר בהשוואה למלחמות העבר בניהול שדה הקרב, והיתה להם השפעה על האזרחים בעורף, על הלוחמים ועל מקבלי ההחלטות ברמה הפוליטית והצבאית כאחד.

בעקבות המלחמה נתכנסה קבוצה של חוקרי התקשורת הבכירים בישראל לדיון במשמעות המלחמה והחליטה לערוך סדרת מחקרים בהיבטים שונים של התקשורת והמלחמה. חוברת זו היא החמישית בסדרה. המחקר בוחן את הרטוריקה של הביקורתיות במהלך מלחמת לבנון השנייה, מאפיין אותה, ומנתח את סוגיה ואת השימוש שעשו בה העיתונאים כחלק מהתמודדות עם הדילמות העולות מסיקור עיתונאי בזמן מלחמה.

המחברים

ד"ר מוטי נייגר הוא מרצה בכיר בבית הספר לתקשורת במכללה האקדמית נתניה ומשמש כיו"ר האגודה הישראלית לתקשורת. תחומי המחקר שלו הם שיח העיתונות, תרבות פופולארית והתפקיד החברתי של מתווכי התרבות.

ד"ר אייל זנדברג הוא מרצה בבית הספר לתקשורת במכללה האקדמית נתניה. תחומי המחקר שלו הם פרקטיקות עיתונאיות בזמן קונפליקט, זיכרון קולקטיבי ותרבות פופולארית.

ד"ר אורן מאירס הוא מרצה בחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה. תחומי המחקר שלו הם פרקטיקות וערכים עיתונאיים, זיכרון קולקטיבי ותרבות פופולארית.

כמו כן, השלושה משתפים פעולה במחקר, הממומן על-ידי הקרן הלאומית למדע, בנושא "זיכרון קולקטיבי בעידן תקשורת מסחרית רב-ערוצית: שידורי טלוויזיה ורדיו ביום הזיכרון לשואה ולגבורה בישראל, 1987-2007".

בית ספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת
אוניברסיטת תל-אביב
תל אביב 69978

טל' 03-6405865
פקס 03-6406545

© כל הזכויות שמורות
בית ספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת
אוניברסיטת תל-אביב
ינואר 2008

עיצוב: יעל כפיר ומיכל סמו-קובץ, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

ברצוננו להודות לנועה מגל על עזרתה באיסוף החומר ולד"ר מיכל חמו
על הערותיה.

אנו מבקשים להקדיש את המחקר לכבודו של ד"ר יצחק רועה, שהזרעים
לחיבור זה נזרעו בשיעוריו.

תוכן עניינים

	מבוא
9	
	העיתונות הישראלית במהלך מלחמת לבנון השנייה –
11	ביקורתית או מגויסת?
14	תיאוריה וביקורת: לקראת המשגתה של הביקורת העיתונאית
14	ביקורת כמושג
16	ביקורת וקונצנזוס בעיתונות
17	עיתונאות בזמן מלחמה: בין האומה למקצוע
	מודלים לניתוח רטוריקה עיתונאית של ביקורתיות במהלך מלחמה
20	לוח 1: גווייה השונים של הרטוריקה של הביקורתיות
21	מקור הביקורת
22	מושא הביקורת
22	תוכן הביקורת
23	לוח 2: רמות הביקורת ותכניה: בין ביקורת מאשרת
24	לביקורת מאתגרת
25	ביקורת מדרגה ראשונה
25	ביקורת מדרגה שניה
26	ביקורת מדרגה שלישית
	ניתוח הרטוריקה של הביקורתית בסיקור מלחמת לבנון השנייה
28	ב"ידיעות אחרונות" וב"הארץ"
8	1. מקורות, תכנים ומושאי ביקורת בסיקור המלחמה
28	מקורות הביקורת
29	יעדי הביקורת
30	תכני הביקורת
	2. רטוריקה של ביקורתית כספקטרום של ייצוגים
32	מובלטים ומובלעים
32	2א. ביקורת עמומות
32	ביקורת עמומת מושא
33	ביקורת עמומת תוכן
33	ביקורת המעומעמת על ידי מקור הביקורת

35 **2. ייחוס הביקורת ל"אחרים"**

36 גורמי חוץ כיצרני ביקורת

37 ביקורת מבית וחיבורה עם הביקורת מחוץ

37 תפקידה הטקטי של ביקורת הפלסטינים אזרחי ישראל

37 אזרחי לבנון והצגת נרטיבים אלטרנטיביים לזה של השלטון

39 **סיכום**

39 א. הדינאמיקה של הרטוריקה של הביקורתיות

41 ב. בין "רטוריקה של אובייקטיביות" ל"רטוריקה של ביקורתיות"

44 **רשימת מקורות**

מבוא

בין שלל התארים והתיאורים שזכתה להם העיתונות המודרנית כמו "כלב השמירה של הדמוקרטיה" ו"הרשות הרביעית" (Cook, 1998) שמור מקום של כבוד למושג "ביקורת" ולפרקטיקה העיתונאית של "ביקורתיות". על פי חוקרים, מחנכים ועיתונאים הביקורתיות היא נשמת אפה של העיתונות החופשית, והחינוך לחשיבה ביקורתיות חייב להיות נדבך מרכזי בהכשרת עיתונאים וסטודנטים לתקשורת (Reese & Cohen, 2000; Maras, 2007). בלעדי הביקורתיות תחשב העיתונות לזרוע תעמולתית של הממסד הפוליטי או של בעלי הון, ועל כן, מחקרים רבים עסקו בשאלה באיזו מידה העיתונות ביקורתית כלפי הממסד ובעלי השררה, ומהן השפעות של אותה ביקורתיות: האם הביקורת העיתונאית מצליחה לערער את כוחו של הממסד (הפוליטי, הכלכלי ועוד) ולהניע תהליכים פוליטיים, או שהשפעתה זניחה? (Gitlin, 1980; Ettema & Glasser, 1998; Herman, 2000) האם הביקורת העיתונאית מחזקת את אמון הציבור במערכת הפוליטית, או שמא האופן שבו העיתונות מסקרת ומבקרת את הממסד הפוליטי יוצרות "ספירלה של ציניות". וכך, הביקורתיות העיתונאית מובילה, בסופו של דבר, לחוסר אמון וספקנות (Jamieson & Cappella, 1997).

יחד עם זאת, מחקרים אלו מיעטו לדון בשאלת יסוד מרכזית והיא **מהי ביקורת עיתונאית?** או לחילופין, מהי עיתונאות ביקורתית, ובאיזה אופן באה ביקורתיות זאת לידי ביטוי? כלומר, מרבית המחקרים בתחום בוחנים את יחסי הכוחות בין שדה העיתונות לבין שדות אחרים (בעיקר השדה הפוליטי), אך הם מתייחסים, לרוב, אל מושג הביקורת העיתונאית כמהותני וכמובן מאליו. בעשותם כך, מתעלמים המחקרים משאלות מרכזיות רבות הנוגעות לאופן שבו נוצר ומתפענח מושג הביקורת העיתונאית: מהו מקור הביקורת? למי הסמכות להציג ביקורת בעיתונות? כיצד מכוננים מבקרים בעיתונות את סמכותם למתוח ביקורת אודות מבוקרים שונים? מה היחס בין ביקורת ישירה המבוטאת על ידי העיתונאים עצמם לבין ביקורת שמותחים גורמים חיצוניים והיא "מתוכנת" על ידי העיתונאים? האם יש שוני בין ביקורות המכוונות אל מרכיבים שונים בתוך הממסד? ומעבר לכך – מה הופך ידיעה עיתונאית לביקורתית? כיצד ניתן להמשיג ולנתח תכנים עיתונאיים ביקורתיים? האם יש "רמות" או מימדים שונים של ביקורתיות? ועוד.

שאלות אלו הופכות מורכבות ומשמעותיות במיוחד בזמן משברים ביטחוניים. בעיתות חירום כאלה חשוב יותר מתמיד לבדוק מה מנחה את פעולת העיתונאים: האם העיתונות מוסיפה לעמוד על המשמר כגוף המבקר את פעולות הממשל, או שהיא מרסנת את ביקורתה בכדי להיענות לציוויים ביטחוניים ואידיאולוגיים? מעבר לבחינה הנורמטיבית העקרונית של השאלה האם העיתונות מתגייסת/מגויסת בזמנים של משבר ביטחוני או שהיא פועלת באופן ביקורתי, ניתן לבחון סוגיות אלה באופן ממוקד יותר, בהתייחס למימד הזמן (עד מתי העיתונות מגויסת וממתי היא ביקורתית, או להפך) ובהשוואה בין אמצעי תקשורת, או אפילו בין בעלי תפקידים שונים בשדה התקשורת. לבסוף, חשוב לבחון האם האופן שבו מפרשת העיתונות את תפקידה הביקורתי במהלך מלחמה עומד בסתירה לתפקודה בעיתות רגיעה, או שמא מדובר במקרה מבחן המדגים באופן בהיר ומחודד את דפוסי הפעולה השגרתיים של העיתונות.

העיתונות הישראלית במהלך מלחמת לבנון השנייה – ביקורתית או מגויסת?

לאחר סיום מלחמת לבנון השנייה החליטה מועצת העיתונות בישראל להקים ועדה שתדון בקביעת כללי אתיקה מיוחדים לימי לחימה, בראש הוועדה עמדה נשיאת מועצת העיתונות, דליה דורנר, ולצידה כיהנו עיתונאים ואנשי אקדמיה. בפתיחת הישיבה החמישית של הוועדה אמרה דורנר: "המטרה של הוועדה הזאת היא לקבוע כללי אתיקה אם יהיה צורך, אבל כנראה יש, להתנהלות התקשורת בעת מלחמה. הייתה ביקורת קשה מאוד על העיתונות משני צידי המתרס – אלה אמרו שלא אמרו מספיק ואלה אמרו, וזו הייתה הביקורת העיקרית, שאמרו יותר מדי".¹

בפני הוועדה הופיעו עדים רבים וביניהם שטענו כי התקשורת פעלה באופן שפגע בישראל. הד לטענות הללו אפשר למצוא בטור העורך שכתב עוזי בנזימן ב"העין השביעית" תחת הכותרת "אויב הציבור מס' 1": "הגל הזה החל להתנחשל לפני שמונה חודשים: העיתונות הפכה לאויב הציבור מס' 1. למרבה הפארה, חלק ממנה קיבל על עצמו את ההאשמה. הממסד השלטוני, ובעקבותיו הציבור הרחב, טענו שהתקשורת נהגה באופן לא אחראי, אפילו בוגדני, בצורה שבה סיקרה את מלחמת לבנון השנייה. ונמצאו לא מעט עיתונאים שהיכו על חטא".²

בנזימן התייחס, בין השאר, למכתבי השרשרת באינטרנט שקראו להחרים את העיתונות הישראלית בכלל או ערוצים, כתבים ועיתונאים מסוימים; למכתבי תלונה לנציבי תלונות הציבור (וימן, 2007) ולהתבטאויות של עיתונאים בכנסים ובגליונות "העין השביעית" לאחר המלחמה. כך, לדוגמה, גיליון "העין השביעית" מס' 64 (ספטמבר, 2006), שנשא את הכותרת "מכים את השליח: העם נגד התקשורת". אחת מן הכתבות בגיליון נשאה את הכותרת "בשירות החיזבאללה" ובה טען העיתונאי יוסי לוי כי "מנקודת המבט של לוחם שהוא גם איש עיתונות, נהגו השדרים בחוסר אחריות הגובל בהפקרות...".³ תפיסה כזו של הציבור הישראלי בכלל, ועיתונאים

1 הפרוטוקול פורסם באתר מועצת העיתונות –

<http://www.m-i.org.il/ShowItem.asp?item=36>

2 בנזימן, ע. (2007, מרץ). אויב הציבור מס' 1, **העין השביעית**, 67.

<http://www.idi.org.il/hebrew/seventheye/seventheye.asp?id=3204>

3 לוי, י. (2006, ספטמבר) בשירות החיזבאללה, **העין השביעית**, 64.

<http://www.idi.org.il/hebrew/seventheye/article.asp?id=3032>

וראה גם התייחסותו של זאב שיף בעיתון "הארץ" (27/4/07):

<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/852752.html>

בפרט, את תפקיד העיתונות עומדת בסתירה לאופן בו נהוג לצייר את תפקיד העיתונות במלחמה, את ההתגייסות למען "האומה" והמוראל הלאומי.

לעומת הטענות לשיתוף פעולה עם האויב ולביקורתיות יתר הופיעה גם הטענה ההפוכה שנשמעה בפני ועדת דורנר בקולו של יו"ר עמותת "קשב", חוקר התקשורת דניאל דור:

כאשר אנחנו מסתכלים על מה שאנחנו יודעים היום איך נוהלה המלחמה, אני חושב שאנחנו צריכים לשאול את עצמנו שאלה מאוד משמעותיות, איך קורה שבשבוע הראשון הזה של המלחמה אמצעי התקשורת כמעט בלי יוצאים מהכלל, מאדירים את דמותם של המצביאים החדשים האלה באופן שהוא לחלוטין לא ביקורתי, לחלוטין לא שואל שאלות ולחלוטין דומה... אני חושב שזה צריך להדאיג אותנו תמיד, ובטח היום כשאנחנו יודעים יותר ויותר על איך העסק הזה התנהל באמת.⁴

כאמור, עיקר הדין הציבורי בתפקודה של העיתונות הישראלית במהלך המלחמה התמקד בשאלה עד כמה תרמה או הפריעה הביקורתיות בעיתונות לניהול המלחמה. אולם, כמעט ולא התקיים דיון שביקש להמשיג ולנתח את הביקורת עצמה. בהמשך לדברים שאמר דור לוועדה, נערך בביקוחו, מחקר של עמותת "קשב", שבחן כ-9,000 פרטי חדשות שהתפרסמו ושודרו במהלך מלחמת לבנון השנייה וקבע כי:

חוץ מאשר במקרים בודדים, יוצאים מהכלל, המפורטים בדו"ח, סיקרו כל אמצעי התקשורת הישראליים המרכזיים את המלחמה באופן מגוייס כמעט לחלוטין... מפעם לפעם, הופיעו לצד התמיכה הזו גם דברי ביקורת על מרכיבים טקטיים כאלה או אחרים בניהול המלחמה, ודברי הביקורת האלה הלכו והתעצמו לקראת סוף המלחמה – ככל שהתברר שצה"ל אינו מצליח לנצח. אבל הרוח הכללית שנשבה מהסיקור של המלחמה, במובן הרחב, האסטרטגי, הייתה בלתי ביקורתית בעליל – מתחילת של המלחמה ועד סיומה.⁵

כלומר, הדו"ח מציע הבחנה בין "ביקורת טקטית", המכוונת לשאלות מיקרו (איך?), לבין ביקורת ברמה גבוהה יותר, על סיבת המהלכים והתמקדות בתמונת המאקרו (למה?) וטוען כי מעט מאוד ביקורת התייחסה לרמת המאקרו.⁶ אבחנה רלוונטית נוספת מציע יורם פרי (בדפוס), המבדיל בין פיקוח אינסטרומנטלי לפיקוח מהותי:

4 פרוטוקול הישיבה החמישית של הוועדה לכללי אתיקה בימי לחימה:

<http://www.m-i.org.il/word/protocol%2015.12.doc>

5 קשב – מרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל (2007). מלחמה עד הרגע האחרון – התקשורת הישראלית במלחמת לבנון השנייה. ירושלים: קשב.

6 אפשר לראות קביעה זאת כיישום של אבחנתו הקלאסית של איינגר בין מסגור אפיזודי ומסגור תמטי (Iyengar, 1991).

כיצד ניתן אפוא לישוב את הדו־קיום בין שתי המגמות המנוגדות האלה? מצד אחד, התייצבות נאמנה סביב הדגל, ומצד אחר, פרסום של חומר בעל אופי ביקורתי? כיצד יכלה התקשורת להצהיר על נאמנותה לתפקיד כלב השמירה של השלטון – ובאותה עת לשרתו? פתרון הדילמה הזו אפשרי, אם נבחין בין שני סוגים של פיקוח אזרחי: פיקוח אינסטרומנטלי ופיקוח מהותי. הראשון בודק את התנהלות המערכת הביטחונית מתוכה, והשני בוחן אותה מבחוץ. בראשון משמשת התקשורת חלק של הסדר החברתי הקיים, ואילו בשני היא כמו עומדת מחוץ לו ובוחנת אותו. הראשון מפעיל שיקולי יעילות והשני הוא פיקוח נורמטיבי, הבוחן את הנחות היסוד של תפישת הביטחון, כגון הסתמכות עצמית, תפישת "המלחמה הצודקת" ובעיקר עקרון ההגנה העצמית.

פרי מצביע, אם כן, על קיומן של שתי אפשרויות בסיסיות לביקורת עיתונאית: מתוך המערכת (כזו המאשרת את הסדר הקיים) ומחוצה לה (כזו המערערת על הסדר הקיים). מטרת מחקר זה היא להמשיך ולבסס כיוון מחשבה זה, ולהציע לו הרחבה תיאורטית וביסוס אמפירי. המחקר **אינו** מבקש לקבוע או לשפוט האם העיתונות הישראלית פעלה "באמת" באופן ביקורתי במהלך מלחמת לבנון השנייה, או האם העיתונות היתה ביקורתית "מספיק" במהלך המלחמה. שאלות אלו מעוגנות בשאלות הבסיסיות יותר כיצד אפשר להגדיר ביקורתיות בכלל, וביקורת עיתונאית בפרט. מכאן, ששאלת המחקר הנידונה כאן מבקשת לבחון **את האופנים באמצעותם עיצבה העיתונות הישראלית ייצוגים של ביקורתיות במהלך המלחמה**. קרי, נפנה את תשומת הלב אל הטקסטים העיתונאיים עצמם ונתמקד בפרקטיקה העיתונאית, על שלל אופניה וגווניה, של יצירת טקסטים, המאתגרים או יוצרים רושם כי הם מאתגרים, את מוסדות הכוח בחברה. זאת מתוך כוונה לקדם את המונח "עיתונות ביקורתית" לקראת המשגה תיאורטית ולתרום לפרובלמטיזציה של השיח אודות "ביקורתיות" בתקשורת.

המחקר מציג מודל, המשמש ככלי מחקרי לניתוח עיתונאות ביקורתית. מרבית השיח הציבורי המתמקד בעיתונאות ביקורתית מתמקד בהקשר הפוליטי-האידיאולוגי. כלומר, הדיון עוסק לרוב בשאלה באיזו מידה ניצבים העיתונאים כנגד השלטון או לצידו. בשונה מכך, מחקר זה מבקש לבחון את הביקורתיות ככלי מקצועי בו משתמשים עיתונאים על מנת להתמודד עם דילמות המובנות בפרקטיקה העיתונאית. על כן, המחקר פונה "פנימה", אל תוך שדה העשייה העיתונאי ומבקש לחקור את הכלים המקצועיים שבאמצעותם מכוונים עיתונאים "שיח ביקורתי" (במירכאות או בלעדיהן) בכלל, ובמהלך מלחמה, בפרט. קרי, מחקר זה מבקש להרחיב את הדיון לקראת המשגה מקיפה של המונח "עיתונאות ביקורתית".

היות ומושג הביקורת עומד בליבו של העיסוק העיתונאי בחברות דמוקרטיות הפירוק המוצע כאן של שיח הביקורת העיתונאי בנסיבות קיצוניות כל כך מבהיר

את האופן שבו תופסים עיתונאים את עבודתם ואת תפקיד הביקורת בעבודה זו. וכך, עמידה על המשמעויות שמקנים עיתונאים ישראלים למושג הביקורת ופענוח הפרקטיקות שבאמצעותן הם מיישמים הבנה זאת יוכלו לספק הסברים לתפיסות השונות של מושגים אלו, ולפערים הבלתי ניתנים לגישור, לכאורה, שבין טענות על ביקורתיות מוגזמת לטענות בדבר העדר ביקורתיות.

תיאוריה וביקורת: לקראת המשגתה של הביקורת העיתונאית

ביקורת כמושג

ל"ביקורת" כמושג תיאורטי מקורות פילוסופיים רבים ולא כאן המקום לדון בהתפתחותו. נציין רק את קאנט, כמי שהעמיד את המושג "פילוסופיה ביקורתית" כאחד מן היסודות המרכזיים של הגותו, כפי שניתן ללמוד מחיבוריו "ביקורת התבונה הטהורה" (1776, Kritik der reinen Vernunft), "ביקורת התבונה המעשית", (1788, Kritik der praktischen Vernunft), ו"ביקורת כוח השיפוט" (1790, praktischen Vernunft). ביחס לשאלות אפיסטמולוגיות ואונטולוגיות ובראשן השאלה מה ניתן לדעת. המושג "ביקורת" המופיע בספרים שהוזכרו לעיל מתייחס לפילוסופיה שקדמה לו, לרציונליסטים (דוגמת דקארט), שטענו שהידע הוא אפריורי, וניתן להכיר את העולם באמצעות המחשבה בלבד, והאימפיריציסטים (דוגמת יום ולוק), שטענו שההכרה היא באמצעות החושים, אפוסטריורי, כלומר, לאחר מעשה. "ביקורת", אם כן, תהיה פרוק מושגים מעמדה ספקנית תוך התמודדות עצמאית עם תזות שהוצגו לגביהם קודם לכן.

חוקרי אסכולת פרנקפורט, שהגותם מתייחסת לקאנט בחיבורה עם הביקורת הפוליטית-כלכלית, שהציג מארקס, היו הראשונים להיקרא תיאורטיקנים ביקורתיים, בעקבות מסתו משנת 1937 של מקס הורקהיימר, Traditional and Critical Theory, שהבחינה בין אנשי האסכולה לבין אנשי התיאוריות המסורתיות, הממסדיות מיסודן. חברי האסכולה הציגו ביקורת חברתית הנסמכת על המרקסיזם, שיצאה, בעיקר בגלולה האמריקאי של האסכולה, כנגד תפקידה של חרושת התרבות, היא תקשורת ההמונים, ביצירת "תודעה כוזבת". מאז, משמש המושג "תיאוריות ביקורתיות" בעיקר ככינוי חליפי הן לתיאוריות ניאור-מרקסיסטיות קלאסיות, המבוססות על ביקורת ההגמוניה הכלכלית בחברה, כגון התיאוריה הפוליטית-כלכלית, והן לתיאוריות, המבקשות לאתגר את ההגמוניה בייצור משמעותיות חברתיות בתחומים נוספים כגון תיאוריות פמיניסטיות, קוויריות ואחרות.

במחקר הספרות, נבע השימוש במונח "ביקורת" מן הרעיון הבסיסי של התייחסות ליצירה הספרותית כמושא להערכה ולניתוח. לעומת זאת, בעשורים האחרונים, נוצר מיזוג בין זרמים פילוסופיים, סוציולוגיים, בלשניים וספרותיים, שטען את השימוש במושג "ביקורתיות" במשמעויות נוספות. הסיבה המרכזית לכך היא שלאחר שנות השישים, שבמרכזן עמדה "הביקורת החדשה" (New-Criticism) שביקשה לנתק את קריאת הטקסט מידע קודם (ובכלל זה, ידע אוטוביוגרפי, סוציולוגי ופוליטי), החלו להופיע זרמים חדשים בתורת הספרות (ובראשם המרקסיסטים והפמיניסטיים) שהחדירו את שאלות החברה אל תוך חקר הספרות (ויש שיאמרו, הכפיפו את הספרות לחברה ועל כן צמצמו אותה). כך קרה גם בבלשנות שעברה מהתמקדות במשפט להתמקדות בשיח, קרי, הטקסט בתוך ההקשר בו הוא מופיע ובין היתר לבחינת יחסי הכוח הפועלים בו ועליו. מכאן, בהשראת אסכולת בירמינגהאם התפתח תחום הבלשנות הביקורתית (Critical Linguistics) (Fowler and Kress, 1979) ובהמשך תחום ניתוח חקר השיח (Critical Discourse Analysis, CDA) כך שגם בחקר השיח המושג "ביקורתי" מובנו הוא שאת חקר הסימנים (המילוליים ושאינם מילוליים, הסמיטיקה), ומשמעותם (הסמנטיקה), בוחנים בהקשר חברתי רחב, כחלק מפרקטיקות חברתיות, תוך התייחסות למושג ה"כוח" במשמעותו החברתית (Chouliarki & Fairclough, 1999).⁷ הכיוון מחקרי המרכזי שנוצר מן החיבור שבין הזרמים הפילוסופיים, הסוציולוגיים, הבלשניים והספרותיים הוא לימודי התרבות (Cultural Studies), שבהם מרבים להשתמש בתיבה "ביקורתית" (Critical).⁸

חוקרים היוצאים מן הגישות הביקורתיות נוטים לראות בעיתונות סוכן בשירות המדינה, המשרת את האינטרסים של הממסד על שלוחותיו השונות: צבא, כלכלה ועוד. למרות שמושמעת בה ביקורת הרי שהיא ממשיכה להיות, במהותה, כלי להפצת האידיאולוגיה ולחיזוק האליטה הפוליטית-צבאית-כלכלית (ברזילי, 1996; Herman & Chomsky, 1988). בהמשך לכך, בחקר התקשורת משמשים המושגים "עיתונאות ביקורתית" או "עיתונאות אופוזיציונית" לתיאור עיתונות העומדת מול מוקדי הכוח בחברה, מצביעה על שגיאות ועוולות ואף, במקרים מסוימים, מציעה דרכים לפתרון או אלטרנטיבה מחשבתית או מעשית לאותם גורמי כוח. יחד עם זאת, הדיון בפרקטיקות באמצעותן מכוננים עיתונאים שיח ביקורתי הוא נדיר יחסית (Hamilton, 2000; Harcup, 2005; Meyers, forthcoming) ועל כן נבקש לקיים אותו כאן.

7 ראו לדוגמה מחקריו של דור (2001,2003).

8 מבט ביקורתי על המחקר הביקורתי אפשר למצוא בהרצאתה של לינדה שטיינר (2006, דצמבר, 24) בכנס באוניברסיטה העברית. שטיינר הציעה את הרעיון כי השימוש התדיר של חוקרים מתחום לימודי התרבות (critical cultural studies) במושג "critical" נועד כדי לומר שהמחקר שלהם "טוב" ו"ראוי", לעומת מאמרים אחרים, שאינם "ביקורתיים". כפי שהביטוי "מיץ תפוזים סחוט טבעי" מופיע כשמופיעים המיצים המשומרים.

ביקורת וקונצנזוס בעיתונות

מושג הביקורתיות בשדה מחקר העיתונות נוגע ליחסי הגומלין בין השדה העיתונאי לשדות משיקים, ובעיקר השדה פוליטי. חוקרים שונים הציעו תפיסות מגוונות בנוגע לאפיון וניתוח יחסי הכוחות הללו: האלין (Hallin, 1986), לדוגמה, הציע פרדיגמה נוחה לאפיון הדיון הציבורי הביקורתי (לכאורה או בפועל) המתרחש בתקשורת, ובעיקר בעיתונות הטלוויזיה. מודל מורכב משלוש מעגלים, המציינים רמות של שיח: המעגל הפנימי הוא "מרחב הקונצנזוס", בו פועלים העיתונאים כשליחים, או פרקליטים של ערכי הקונצנזוס, ערכים שאינם שנויים במחלוקת בקרב הרוב המוחלט של הציבור; המעגל המרכזי הוא "מרחב המחלוקת הלגיטימית", ובו מתנהל השיח אודות הנושאים השנויים במחלוקת בין השחקנים הממוסדים הלגיטימיים (בהתייחס למערכת הפוליטית הישראלית ראו וולפספלד ושפר, 2007); המעגל החיצוני, הרמה השלישית של השיח, הוא "מרחב הסטייה", לשם מתנקז הדיון אודות הנושאים שמרכז הכוח הלגיטימי דוחה ומגדיר כלא ראויים, ובהתאם לכך הדעות המוצגות במרחב זה נתפסות כחריגות, לא לגיטימיות וסוּטות. ניתוח דומה הציע גאנס בהתייחס למקומה של האידיאולוגיה בעבודה העיתונאית: על פי מחקרו עיתונאים האמונים על האתוס האובייקטיבי-ניטרלי מקפידים להדיר מן הדיווחים שלהם כל ביטוי גלוי של העדפה פוליטית בעלת גוון מפלגתי ברור. במקביל, הדיווחים מקדמים ערכי עומק הגמוניים (כמו קפיטליזם או אתנוצנטריות, במקרה האמריקני), ובכך מבצרים את מעמדם של ערכים אלה כתשתית אידיאולוגית מובנת מאליה, העומדת מעל לכל ביקורת (Gans, 1979).

בהמשך לטיעוניהם של האלין וגאנס הציע באנט (Bennett, 1990) את השערת ה־indexing, הגורסת כי התקשורת מייצגת את הקולות הנשמעים בקרב הגורמים הרשמיים, הלגיטימיים בשדה הפוליטי. כלומר, התקשורת היא מדד (index) לטווח הדעות בקרב האליטות החברתיות. ולכן, ביקורת תקשורתית תשקף, מטבע הדברים, רק טווח צר של דעות ותחשוף רק מחלוקות פנימיות בתוך האליטות. תפקוד כזה של התקשורת מקטין מאד את הסיכוי שקולות אופוזיציוניים, הנתפסים כ"קיצוניים" או "לא רלוונטיים" יזכו לתהודה תקשורתית (Althaus et al., 1996).

בהתייחס להנחות יסוד אלו, בחן האלין את הטענה הפופולארית כי העיתונות "הוציאה את אמריקה מווייטנאם" (Hallin, 1984, 1986). כלומר, הטענה כי כלי התקשורת האמריקניים עברו מתמיכה יחסית בממשל לעמדה אופוזיציונית, ושינוי זה הוביל בסופו של דבר לנסיגת הכוחות האמריקאיים. ממצאיו של האלין הראו כי בניגוד לסברות המקובלות רוב פריטי החדשות ששודרו בטלוויזיה האמריקאית (1961-1973) לא היו אופוזיציוניים ודווחו במסורת "המודל האובייקטיבי", זאת ועוד, השינוי בעמדת העיתונות האמריקנית התרחש רק **לאחר** שההתנגדות למלחמה צברה תאוצה בקרב הציבור האמריקני. יתר על כן, גם כשהעיתונות האמריקנית

החלה לגלות הסתייגות מן המאמץ המלחמתי, בשלבים המאוחרים של המלחמה, הרוב המוחלט של המקורות שעליהם הסתמכו הדיווחים היו, עדיין, מקורות רשמיים. ממצאים אלה מובהרים ונתמכים על ידי מחקרי עיתונות קלאסיים נוספים שהראו כיצד הסתמכות על מקורות מידע מוסדיים מסדירה את תהליך ייצור החדשות, מוזילה אותו ("סובסידיית המידע") ומכוננת את סמכותם של העיתונאים כמתווכים מיוחסים של המציאות החברתית (Tuchman, 1973; Sigal, 1986).

אותה ביקורתיות עיתונאית מדוברת מתעצבת בהקשרים רחבים יותר: מודל התחרות הפוליטית שמציע וולפספלד (Wolfsfeld, 1997) טוען כי, בדרך כלל, "תהליכים פוליטיים ישפיעו על החדשות במידה רבה יותר מאשר החדשות ישפיעו על תהליכים פוליטיים" (p.3). טענה זו התפתחה בחיבורו המאוחר יותר של וולפספלד (Wolfsfeld, 2004) לדגם ה־PMP: politics-media-politics, הקובע כי השפעת החדשות במדיה בתהליך פוליטי היא מעגל שבו שינוי בשדה הפוליטי מוביל לשינוי בשדה התקשורת, שבתורו מוביל לשינוי בשדה הפוליטי ולהשפעה על התהליך הפוליטי. אם נתרכז בתפקידה של התקשורת במודל זה הרי גם אם היא לא זו שיוזמת את התהליכים הרי היא לוקחת חלק חשוב בעיצובם (Cook, 1998) על-ידי העלאת נושאים לסדר היום, הבעת ספקות, חקירת מניעים וחיפוש אחר מקורות ביקורתיים לשם השגת איזון.

עיתונאות בזמן מלחמה: בין האומה למקצוע

תפקיד העיתונות בעיתות מלחמה ומשבר הוא מהנושאים הנחקרים ביותר בתחום לימודי התקשורת, הן כאבן בוחן ליחסי ממשל-העיתונות (Peri, 2006; Wolfsfeld, 2004, 1997) והן כמקרה קיצון של תפקיד התקשורת בחברה בכלל (ליבס ופרוש, 2004, 2002; Allan & Zelizer, 2002, 2004), ולעקרונות העבודה של הקהילה העיתונאית בפרט (Zandberg & Neiger, 2004, 2005; Zelizer, 1992). גישות תיאורטיות שונות מציעות התבוננות מגוונת בסוגיה זאת: גישות ניא־מרקסיסטיות ("ביקורתיות"), למשל, ידגישו את האופנים שבאמצעותם תפקודים אלו משרתים מטרותיו של השלטון בעת שהוא מנהל את המלחמה; ואילו גישות תרבותיות ינתחו את ייצוג המציאות המלחמתית על ידי העיתונות תוך התייחסות לנורמות חברתיות משותפות. הן ידגישו את תפקידה הפרשני של העיתונות ביצירת תחושה של קהילתיות וינתחו את האופן בו משמשת התקשורת זירה של משא ומתן פרשני אודות משמעות האירועים. אלה גם אלה מסכימים כי לעיתונות תפקיד ביצירת תמונת עולם ובהגדרת השחקנים השונים והיחסים ביניהם כפי שאפשר לאתר באמצעות ניתוח השיח ומנגנוני בניית הנרטיב, המסגור (framing) וההבלטה (priming).

חוקרים רבים טוענים כי בעת מלחמה או משבר חריף אחר העיתונות נוטה לעבר הקונצנזוס והמודל המתגייס, לכיוון מה שנתפס כ"טובת האומה". קרי, אימוץ

התפיסה הדומיננטית/ההגמונית של הממסד, הימנעות מתקיפת המדינה ונציגיה (הצבאיים והאזרחיים), שימת דגש על סולידאריות חברתית על-ידי הדגשת הפעולות החיוביות והמטרות המשותפות של קבוצת ה"אנחנו" (in-group) וציור סטריאוטיפי תוך העצמת האיום של האויב. וכך, בהתייחס לאירועי הטרור של ה-11 בספטמבר – כתב וייסברוד: "הפטרויטיזם מתפרץ במצבים בהם נתפסת ה'קהילה הלאומית' כעומדת בפני בסכנה. בנסיבות 'נורמליות' מושתק הפטרויטיזם בעזרת כללים מקצועיים" (Waisbord, 2002: 206).

בזמנים כאלה של משבר או סכנה, העיתונות נוטה להציג קו ביקורתי פחות והעיתונאים חשים חופשיים פחות להציג עמדות שיפגעו בסולידאריות הלאומית. בהתייחסות לסיקור מלחמת המפרץ הראשונה (1991) העלה אליהוא כ"ץ את החשש כי "השילוב של ניהול המידע (ע"י השלטונות), חדשות מיידיות, ניתוחים ריקים וכוונות טובות... מאיים על עתידה של עיתונות ביקורתית" (Katz, 1992:12). לעומתו, מצאו ליבס וקמפף (2007) כי סיקור העורף במהלך מלחמת לבנון השנייה התפתח באופן כזה שבו מנקודה מסוימת (השבוע השלישי למלחמה) התפוגג הדימוי של "עורף חזק" ובמקומו התפתח שיח ביקורתי, שנתן ביטוי למצוקת העורף ושלל את הדימוי אותו ביקש הממסד לקדם. נראה שבמרבית המקרים מתרחש תהליך שבסופו מצליחים העיתונאים לחזור לאתוס המקצועי ולנורמות המכוננות אותו לפיהם יש לחתור לתמונה מאוזנת ולהצגה של נקודות מבט ביקורתית (Zandberg & Neiger, 2005; Schudson, 2002).

על פי הגישה התרבותית במחקר העבודה העיתונאית עיתונאים אינם בוחנים את המציאות מנקודת מבט חיצונית-"אובייקטיבית", אלא פועלים כנציגים, או שלוחות של התרבות בה הם פועלים. גישה זאת רואה את אחד התפקידים העיקריים של העיתונאים ושל התקשורת כמעצבים ומשמרים של הסולידאריות הקהילתית לאורך זמן (Schudson, 1989; Carey, 1989; רועה, 1994). ניתוח עבודה עיתונאית בזמן מלחמה או משבר, מציג, לפיכך, מקרה מבחן המדגיש את תפקידם התרבותי-פרשני של עיתונאים: בזמן מלחמה הקהל צורך את עיקר המידע מאמצעי התקשורת האלקטרוניים (טלוויזיה, רדיו, אינטרנט) המשדרים ב"גל פתוח" של שידורים רצופים במשך ימי הלחימה. לכן, הקהל מחפש בעיתונות המודפסת פחות מידע על מה שהתרחש ויותר פרשנות על המשמעות של הדברים שהתרחשו.

במאמרים קודמים הצענו את המשגה של העיתונאים כמקצוענים הלכודים בין הלאום למקצוע: מצד אחד, הערכים של הקהילה המקצועית קוראים לעיתונאים לספר סיפור שיהיה עובדתי או שיראה כעובדתי, אובייקטיבי. למרות שידוע כי אי אפשר להשיג מטרה זו במלואה, אלו הם עדיין הערכים העומדים במידה רבה בבסיס הפרופסיה העיתונאית (Schudson, 2001). מן הצד שני, הקהילה הלאומית-תרבותית קוראת לעיתונאים לקחת חלק בקונפליקט, לייצג ולהיות נשק בשדה הקרב של

הדימויים, בכדי לספר סיפור שאינו מאוזן ואינו אובייקטיבי אלא נוטה לטובת הקהילה אליה הם משתייכים. אם נצטט את הדיכוטומיה המפורסמת של רורטי אזי במקרים כאלה העיתונאים קרועים בין שתי שאיפות סותרות: הרצון המקצועי לאובייקטיביות והשאיפה הלאומית לסולידאריות. טענו כי מול אירועים אלימים ובלתי צפויים שכאלה, הנתפסים כמאיימים על עצם קיומה של המדינה והחברה, העיתונאים כ"קהילה פרשנית", אינם מפתחים בשלב הראשון שיח פנים-מקצועי (Intra-professional) וכי השייכות שלהם לקהילה הלאומית גוברת על החברות שלהם בקהילה המקצועית. בהמשך, במקביל להתפתחויות ולתהליכים שמובילה השדה הפוליטי (Wolfsfeld, 2004), מתבצע תהליך של "תיקון פרדיגמה" (Berkowitz, 2000), והעיתונאים חוזרים לטון מאוזן יותר וביקורתי כלפי מוסדות הכוח.

מודלים לניתוח רטוריקה עיתונאית של ביקורתיות במהלך מלחמה

מאמר זה מציע פירוק תיאורטי של מושג הביקורתיות בעיתונות, שנדמה כי המחקר תופס לרוב כמהותני ומובן מאליו. לטענתנו, התבוננות בשלל המופעים העיתונאיים של הביקורתיות, כפי שבאו לידי ביטוי במהלך מלחמת לבנון השנייה יכולים להסביר את האופן שבו העיתונות כממסד מקצועי, והעיתונאים כיחידים וכחברים בקהילה פרשנית מצליחים ליישב את הסתירה הבסיסית בין מחויבויותיהם הסותרות-לכאורה לאומה ולמקצוע. השאלות המנחות מודל זה מתכתבות עם מחקרים קודמים, כמו למשל עבודתה של ריאן, שהציעה לבחון מסגורים עיתונאיים של נושאים השנויים במחלוקת על ידי שלוש שאלות יסוד – מהו הנושא השנוי במחלוקת? מי ממוסגר כאחראי להיווצרות הקושי/בעיה/משבר? מהו הפיתרון המוצע? (Ryan, 1991). בהמשך לכך, מבקש המודל המוצע כאן לחדד את המבט המחקרי ביחס לייצוגי ביקורתיות בעיתונות, תוך שימת דגש על זהותם של מביעי הביקורת בתוך הטקסט העיתונאי, על סוגי הביקורת השונים ועל ההשלכות הרחבות שיש לבחירה בהרכבים שונים של מסגורי ביקורת.

מהי, אם כן, אותה "ביקורתיות עיתונאית"? יש שיטענו כי כל טקסט, עיתונאי ובעיקר, טקסט עיתונאי בעל מאפיינים נרטיביים בולטים הוא ביקורתי. הדגשת נרטיב אחד בסיפור על-פני נרטיב אחר, הבחירה במילים מסוימות ולא באחרות, הבחירה בנקודת מבט, בצילום אחד או בעימוד מסוים היא תמיד גם העדפה לצד אחד של הסיפור מתוך החלשה או השתקה של צדדים אחרים. וכך, כל סיקור הוא במובנים מסוימים ומובלעים ביקורת כנגד עמדות שאינן מיוצגות בו. כותרת כמו "אולמרט: ישראל אינה ממחרת להפסקת אש" (31.7, "הארץ") היא, במובנים מסוימים, ביקורת סמויה על אלו מבית ומחוץ הקוראים לישראל לעצור ואולי, בהקשר לביקורת על המלחמה, זוהי כותרת ביקורתית כנגד אולמרט שאינו חותר לסיום המלחמה. אך מהם המאפיינים של ביקורת כזאת? עמדתם של אלו שיטענו שלפנינו כותרת ביקורתית לגיטימית, אלא שנראה שהיא רחבה מאוד; רחבה עד כדי כך שהיא אינה ישימה למחקר חברתי.

במקביל לשאלות לגבי **התוכן הביקורתי** (האם חיזוק רוח הגייסות יכול להיחשב כביקורת?) **וזהות מקור הביקורת** (האם ראש הממשלה יכול להיות מקור הביקורת?) עולות שאלות בנוגע ל**מושאי הביקורת**. כלומר, כלפי מי מושמעת

הביקורת? האם עיתונות התוקפת את מתנגדי המלחמה (באמצעות ראש הממשלה) היא "ביקורתית"? האם ביקורת על רכרוכיותו של "העם" היא אכן ביקורת או רק תוכחה? האם מתקפות של העיתונות הישראלית כנגד העיתונות הזרה הן ביקורת? האם ביקורת של העיתונות הישראלית על תפקודה שלה עצמה במהלך משבר הופכת את העיתונות ל"כלב שמירה" רפלקסיבי? ולבסוף, האם ביקורת כנגד האויב היא ביקורת או הוקעה ו"השחרת פנים" תעמולתית, ועל כן אין לדבר על "ביקורתיות" בהקשר זה? לפיכך, כמחקר חברתי הממשיג ומנתח את הביקורתיות העיתונאית אנחנו מבקשים לצמצם את הגדרת המושג העומד במרכז המחקר ולטעון כי "ביקורתיות עיתונאית" תוגדר – בוודאי בעת משבר – כאיתגור של מוסדות השלטון: הממשלה, זרועותיה הצבאיות וזרועותיה האזרחיות. כפי שנראה בהמשך, גם בהתייחס להגדרה "מצומצמת" זאת ניתן להצביע על גוונים רבים ומורכבים של רטוריקה של ביקורתיות.⁹

לוח 1: גווייה השונים של הרטוריקה של הביקורתיות

מושא הביקורת – O	תוכן הביקורת – C	מקור הביקורת – S
הממשלה – O1	על עצם הפעולה / אי-הפעולה C1	השדה העיתונאי S1
הזרוע האזרחית של המדינה – O2	על עוצמת הפעולה C2	השדה הפוליטי S2
הזרוע הצבאית של המדינה – O3	על אופן ניהול הפעולה C3	השדה הצבאי S3
		השדה האזרחי S4
		השדה הבינלאומי S5

המודל שלעיל ממחיש את הקושי הכרוך בדיון במושגים כמו "טקסט עיתונאי ביקורתי" או "עיתונאות ביקורתית" באופן מכליל וחד-משמעי ומדגיש את מורכבותם של מושגים אלה בעת שהם מתרגמים לתוצרים עיתונאיים ממשיים. מכיוון שאנו טוענים שהביקורות שהופיעו בטקסטים עיתונאיים אודות המלחמה

9 במחקרי שיח פרגמטיים אין התייחסות ל"ביקורת" כפעולת דיבור. ניתן לראות ב"ביקורת" שילוב בין פעולת דיבור אקספרסיבית (חוסר שביעות רצון של המוען) עם פעולת דיבור הוראתית (נסיון לשנות דברים בעולם). בכל מקרה, זהו כר פעולה למחקר נפרד שימשיך מחקרים שעסקו בתלונות כפעולת דיבור (ראו Olshtain & Weinbach, 1985, 1993)

נבעו מחמישה מקורות מרכזיים (S), שהתמקדו בשלושה תחומי תוכן שונים (C) וכוונו כלפי שלושה מושאי ביקורת מרכזיים (O) – המודל מציע פוטנציאל של כ-45 נגזרות של סוגי ביקורת (5X3X3), היכולים להופיע בהרכבים שונים בכל טקסט עיתונאי נתון. מכאן שקשה להתייחס ל"ביקורת עיתונאית" כייצוג אחד, מוגדר ויציב, אלא יש להתייחס אל הביקורת העיתונאית כשדה מחקר דינאמי ופרשני. נרחיב בכך מעט:

מקור הביקורת (S – Source of criticism)

לטענתנו, הביקורת יכולה לנבוע מחמישה שדות. החלוקה הבסיסית ביותר היא בין ביקורת המוצגת לנובעת מתוך השדה העיתונאי עצמו לבין ביקורת שהטקסט מציג כנובעת מחוץ לשדה העיתונות. **הבדל זה מבהיר את התפקיד הכפול של העיתונות, המבקשת לשמש מרחב ציבורי לשחקנים השונים, אבל, בו בזמן, רואה עצמה כשחקן לגיטימי בזירה זאת.** ביקורת כזו מקורה בעיקר בעיתונאים ופרשנים המעלים השגות ביחס למלחמה. שאר השדות המשמשים מקור לביקורת הם השדה הפוליטי (כאן אפשר לשמוע ביקורת ממגוון של קולות אפשריים: אופוזיציה פרלמנטארית, ביקורת מחברי הקואליציה, אופוזיציה חוץ-פרלמנטארית מימין ומשמאל), השדה הצבאי (חיילים וקצינים בסדר או במילואים), השדה האזרחי (ארגונים ועמותות, אזרחים מן השורה), השדה הבינלאומי (מנהיגים של מדינות ידידותיות, מנהיגים של מדינות לא-ידידותיות, ארגונים בינלאומיים ממוסדים דוגמת הצלב האדום והאו"ם ותקשורת בינלאומית).

כמו בכל מודל גם כאן ניתן לאתר מקרים גבוליים. כלומר, מקורות ביקורת שיכולים להיות משויכים לשני שדות כמו המקרה של חברי כנסת או פרשנים, שהיו עד לאחרונה מפקדים בכירים בצבא (האם זוהי ביקורת הנובעת מן השדה האזרחי או הצבאי?), ועוד. כאמור, המודל מנסה להצביע על מורכבות המושג ביקורתיות בעיתונות וקיומם של מקרים מורכבים מעין אלה מחזק את טענות היסוד שלנו.

מושא הביקורת (O – object of criticism)

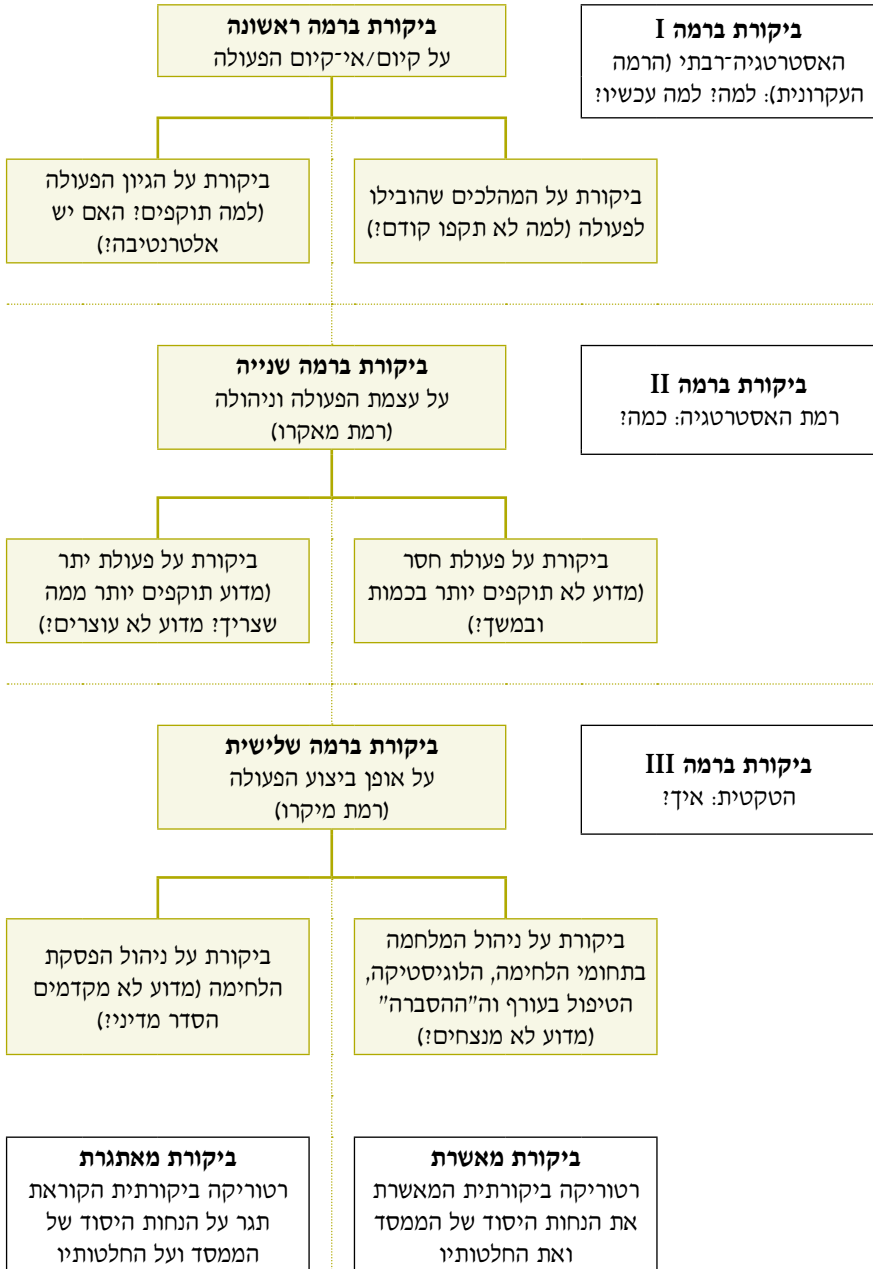
מושאי הביקורת מתחלקים לשלוש קבוצות עיקריות: מושא הביקורת הראשון הוא הממשלה עצמה (כאן יכולה להופיע ביקורת ישירה כנגד ראש הממשלה או שרים ספציפיים (במקרה של מלחמת לבנון, בעיקר שר הביטחון), או ביקורת כללית יותר כנגד מדיניות הממשלה. הביקורת יכולה להימתח גם כנגד הזרוע האזרחית של המדינה (בעיקר כלפי תפקוד משרדי הממשלה, השירותים לאזרח בעת מלחמה, רשויות מקומיות, רשויות האמונות על פיצויים לנפגעים מן המלחמה). ולבסוף, מושא הביקורת השלישי הוא הזרוע הצבאית של המדינה. כאן הביקורת יכולה להיות מופנית כלפי הצבא ככלל, או כלפי גורמים מסוימים בתוך הצבא (רמטכ"ל,

קצינים בכירים, מקבלי החלטות, הכוחות הלוחמים, גורמי המודיעין, דובר צה"ל ועוד).

תוכן הביקורת (C – content of criticism)

אנו מצביעים על שלושה סוגי ביקורת מרכזיים – ביקורת על עצם הפעולה (מתמודדת עם השאלות – למה? למה עכשיו?), על עוצמת הפעולה (כמה?), וביקורת על אופן ניהול הפעולה (איך?). אם שתי הקטגוריות הקודמות מציגות את מגוון הקולות שיכולים להישמע בעת שנמתחת ביקורת בעיתונות ואת מגוון מושאי הביקורת האפשריים, הרי שקטגוריה זאת מדגישה את הסתירות המגולמות בעצם השימוש המכליל במושג "ביקורת". סתירות אלה יכולות להסביר את קיומן הברזמני של הטענה שהעיתונות היתה ביקורתית מדי לצד הטענה שהעיתונות לא היתה ביקורתית מספיק במהלך המלחמה. בכדי לחדד סוגיה זאת אנחנו מבקשים לנתח את תכני הביקורת האפשריים בעזרת מודל נוסף (**לוח 2**) המציג שלוש רמות שונות של תכני ביקורת ומציע כי בכל רמה אפשר להציג את תוכן הביקורת בשני אופנים: ביקורת המאתגרת את נקודת המבט של הממסד וביקורת המאשרת את ערכיו ומעשיו של הממסד.

לוח 2: רמות הביקורת ותכניה: בין ביקורת מאשרת לביקורת מאתגרת

הביקורת מן הדרגה הראשונה היא ביקורת הממוקדת ברמה העקרונית, באסטרטגיה רבתי (Grand Strategy), והיא מתרכזת בשאלות הנוגעות לניהול המשאבים לצורך השגת היעדים הלאומיים של המדינה (הרמה שמעל לאסטרטגיה הצבאית ולטקטיקה). ברמה זו נשאלות שאלות אודות עצם הצורך בקיום הפעולה. ביקורת כזו מערערת על ההיגיון שביציאה למלחמה בלבנון, תוהה על המניעים למלחמה ושואלת מדוע לא מוצו אלטרנטיבות כדרך המשא ומתן, הדרך המדינית והערוצים הדיפלומטיים טרם היציאה למלחמה. ברמה זו של ביקורת, כמו גם ברמות האחרות, נמצא מופעים שונים של ביקורת וספקטרום רחב של סוגי ביקורות אפשריים. במקביל לביקורת זו, נשמעת ביקורת אחרת, באותה רמת דיון מדינית-עקרונית אודות טיפול הממשלה הזו והקודמות לה בבעיית החיזבאללה בלבנון, ביקורת התוקפת את מדיניות אי-הפעולה של הממשלות לאורך השנים. ביקורת זו מכוונת כלפי הממסד השלטוני, אולם למעשה היא מחזקת את פעולתו הנוכחית: הביקורת מתמקדת באי-העשייה של הממסד הקודם ולכן מחזקת את ההיגיון ואת ההכרח שבפעולה הצבאית בהווה.

ביקורת מזדרגה שנייה מתמקדת ברמה האסטרטגית. ביקורת כזאת מקבלת את הגיון הצורך בפעולה, או שהיא נאלצת להכיר במלחמה כעובדה קיימת (משום שהפעולה כבר יצאה לדרך), אך מבקרת את **עוצמת הפעולה**. מן הבחינה הכרונולוגית של התפתחות הביקורת, לאחר שהמלחמה פרצה, מתנגדי המלחמה לא יכלו להפיק תועלת מן הטענה כי "אין טעם במלחמה". המלחמה הייתה לעובדה קיימת כשהביקורת המאתגרת האפקטיבית באותו שלב קראה להפסיק אותה או להגביל את משכה ועוצמתה כך שלמבקרי המלחמה מראשיתה נוספו מבקרים שחשבו שהיה צריך להגיב בתקיפה מוגבלת. טענות כאלה, שהתמקדו בספקטרום של ביקורות על שימוש מוגזם בכוח על ידי ישראל הושמעו ברמה הבין-לאומית והפנים ישראלית והתמקדו בשאלות מדוע לא לסיים את המבצע לאחר ימים אחדים, האם הפגיעה באזרחים לבנוניים אינה מוגזמת וכך הלאה.

תמונת הראי של ביקורת זו בדרגה השנייה, היא הטענה שישראל אינה עושה שימוש במלוא היכולות הצבאיות העומדות לרשותה, מתמהמהת בהכנסת כוחות קרקעיים או שהיא יכולה לעשות שימוש מאסיבי יותר בהפצצות מן האוויר ובהרעשות ארטילריות. ביקורת על כך שישראל אינה עושה שימוש במלוא עוצמתה הצבאית בלטה לכל אורך המלחמה. וכך לדוגמה, "ידיעות אחרונות" מה-11.8 ציטט חיילים שתוארו כ"זועמים": "אנחנו ברוויזים במטווח...למה לא מפציצים את כל הכפרים האלה? ממילא כבר לא נקבל פרס נובל לשלום". וחיל אחר הוסיף: "חיזבאללה צריכים להבין שאם מתעסקים עם צה"ל משלמים מחיר כבד. צריך להחריב את הכפרים האלה מהאוויר ולא לשלוח חיילים למות שם... אי אפשר להילחם עם ידיים מאחורי הגב."

הביקורת מדרגה שלישית מתייחסת לרמה הטקטית. ביקורת זאת מקבלת את היגיון הפעולה ואת עוצמתה, או שהיא נאלצת להתמודד עמם כעובדות מוגמרות, אך מבקרת את **אופן ניהול הפעולה**. גם כאן ספקטרום רחב של ביקורות אפשריות הביקורת המאתגרת ברמה הזו עוסקת בטקטיקה לקראת השגת הפסקת הלחימה. ביקורת מאתגרת זו, היא המשך של הרמה השנייה, השואלת שאלה אסטרטגית (מדוע לא תוקפים יותר מול מדוע לא עוצרים). ברמה המאתגרת השלישית נשאל, כאמור, מדוע לא מקדמים צעדים לקראת הסדר מדיני ובהם מתן מקום נרחב יותר לניירות שגיבשו במשרד החוץ, להפעלת קשרים בבירות העולם ובאור"ם וכדומה.

מנגד, בתוך ספקטרום הביקורת המאשרת ברמה זו אפשר להצביע על ביקורת ברמת הפעילות המבצעית (איך צריך לתקוף? עם אילו כוחות? ועוד), ברמה הלוגיסטית (מדוע אין מספיק ציוד/תחמושת/מזון?), על הטיפול בעורף. ביקורת אחרת מסוג זה, המאשרת ביותר את הגיון הפעולה של הממסד הביטחוני-מדיני, היא זאת המשגרת חיצים לעבר ה"הסברה" (public diplomacy) הישראלית: כלומר, סוג כזה של ביקורת, אינו מערער על ההיגיון המלחמה, עוצמתה או אופן ניהול הפעולה הצבאית, ובכך הוא למעשה, תומך במאמץ המלחמתי תוך טענה שישראל צודקת במעשיה אבל אינה מצליחה להסביר את עצמה. קרי, זוהי ביקורת על ייצוג המציאות ולא ביקורת על "המציאות". כל אלו מייצגים ספקטרום רחב של ביקורת מאשרות ברמה השלישית על ניהול המלחמה בפועל - הן בצד המתגונן שלה (העורף, שהמנהיגות ציפתה שיהיה "עורף חזק" וההסברה, שאמורה "לקנות זמן" ולקדם תדמית צודקת) והן הצד המתקיף שלה (הלחימה בפועל ותפקוד המערך הלוגיסטי התומך בלוחמים). עיקרה של ביקורת זו התמצה בשאלה "למה לא מנצחים?".

את ההבדלים שבין רמות וסוגי הביקורת שהופיעו בעיתונות הישראלית במהלך המלחמה אפשר להבין תוך התייחסות למתח המתמיד שבין זהויות אפשריות שאותם מאמצים עיתונאים כמקצוענים וכבנים ובנות נאמנים לקהילה הלאומית. כמפורט בלוח 2, בכל רמה מופיעים שני סוגי ביקורות. הסוג הראשון מערער על עמדות הממסד (הצד השמאלי של הלוח) בעוד שסוג הביקורת השני, מערער על אופן הפעולה בתוך מסגרת ההיגיון שלה. כלומר, מציג ביקורת, אך מקבל את היגיון הפעולה הכולל של הממסד. כפי שראינו, ייצוגי שלוש הדרגות הללו לאורך המלחמה, מדגישות את הדואליות שבמושג "ביקורתיות". זאת מכיוון שלצד ביקורת היכולה לערער את המבצע, נמצאו טקסטים בעלי רטוריקה ביקורתית רבים שחיזקו את הגיון המבצע, את עוצמתו ואפילו את אופן ניהול המערכה בשטח.

חלוקה זו מסבירה, ביתר ברור, את ההבדלים בין הטענות הסותרות שנשמעו ביחס לשאלה האם העיתונות הישראלית הייתה ביקורתית מדי או שהיא לא היתה ביקורתית מספיק במהלך סיקור המלחמה בלבנון. בהקשר זה נראה כי באופן עקרוני אלו שטענו שהעיתונות הייתה ביקורתית מדי התייחסו בעיקר להתרשמותם

כי פרסום רב ניתן לביקורות בכלל הרמות, גם אם הן מאשרות (ובכללן, ביקורת על היכולת הטקטית של צה"ל, על הטיפול בעורף ועל ה"הסברה") ולטון האגרסיבי של הביקורת. לעומת זאת, אלו שטענו כי הביקורת לא הייתה ביקורתית "באמת" או שלא הייתה ביקורתית מספיק התייחסו, בעיקר, להתרשמותם ממיעוט הביקורות המאתגרות, קרי, ביקורת המנסה לערער על הנחות היסוד של הממשל על-ידי הצגת קולות מתחרים ונתונים סותרים.

ניתוח הרטוריקה של הביקורתית בסיקור מלחמת לבנון השנייה ב"ידיעות אחרונות" וב"הארץ"

כאמור, לצורך מחקר הזה, בחרנו להגדיר את הביקורתיות כאתגור של מוסדות השלטון (הממשלה, זרועותיה הצבאיות והאזרחיות). בהמשך, הצגנו שני מודלים המפרקים את הרטוריקה של הביקורתית. מכאן מתבקש לבחון את המודלים התיאורטיים באמצעות מקרה הבוחן הספציפי, ניתוח רטוריקה של ביקורתית בסיקור מלחמת לבנון השנייה. לצורך כך בחנו את עמודי החדשות בעיתונים "ידיעות אחרונות" ו"הארץ" בתאריכים 13.7-14.8.06. נדגיש כי בשלב זה של המחקר אין מטרתנו לבחון את כלל הסיקור העיתונאי במלחמת לבנון השנייה בכלל כלי התקשורת (כפי שהוצג במחקר "קשב", רק בשלושה עיתונים ובשלושה ערוצי טלוויזיה מדובר בכ- 9,000 פריטים), אלא ברצוננו להצביע על הגוונים הרבים של מושג הביקורת העיתונאית, ולהבין את הרטוריקה של הביקורתיות כפרקטיקה עיתונאית מרכזית, בעיקר בעיתות משבר.

1. מקורות, תכנים ומושאי ביקורת בסיקור המלחמה

א.1. מקורות הביקורת

המודלים שהוצגו להלן ממחישים את מורכבות ומגוון הטקסטים העיתונאיים, הנכללים תחת כותרת הגג המכלילה "כתיבה ביקורתית". בהתייחס למודל הראשון, אפשר להבחין במורכבות המושג "עיתונות ביקורתית" ולו רק בשל מגוון האפשרי של מקורות הביקורת: ב"הארץ" מיום 26.7 כתב עמוס הראל טור פרשנות שכותרתו "האם צה"ל נכשל?". בגיליון 2.8 כתב הראל בטור משותף עם אבי יששכרוף כי "מתרחבת הביקורת בצבא על התנהלות המבצע". כלומר, ביקורת דומה הופיעה בפעם הראשונה מפיו של הכתב הצבאי של העיתון ואילו בפעם השנייה מפי גורמים מתוך הצבא. יתר על כן, סביר להניח שהראל גיבש את הביקורת שכתב בשם עצמו לאחר שנועץ במקורותיו. כך שהצגת מקור הביקורת בטקסט עיתונאי היא פרקטיקה מורכבת החושפת את העובדה שעיתונאי לעולם אינו יכול רק "לשקף" או "לתווך" את המציאות.

באופן כללי, במהלך המלחמה בלטו שני מקורות דומיננטיים של ביקורת: מחד, עיתונאים ופרשנים, ומאידך, צה"ל. כלומר, העיתונאים שימשו במה לביקורת שנבעה מגורמים בתוך צה"ל (חיילים, קצינים, קצינים במיל), אבל, בעיקר, ייצרו ביקורת עצמאית (אם כי תלוית-מקורות, ככל ידיעה עיתונאית) על ידי עיתונאים ופרשנים. בהקשר זה, **בלט מאוד ייצוג העיתונאי השולי של ביקורת שמקורן בשדה הפוליטי הממסדי**. בזמן המלחמה כמעט ולא התקיים בגיליונות שנבדקו דיון ביקורתי שבו לקחו חלק שרים, או חברי כנסת. גם העיתונאים הבחינו בתופעה זאת וחודש בדיוק לאחר חטיפת החיילים ופרוץ המלחמה כתבו מזל מועלם וג'קי חורי ב"הארץ": המערכת הפוליטית התעוררה בסוף השבוע, לאחר חודש שבו גיבתה האופוזיציה את הממשלה ואת צה"ל... הימין תוקף את החלטת האו"ם, השמאל את הרחבת הפעולה הקרקעית". ב"ידיעות אחרונות" מאותו היום נכתב: "הימין: ההבלגה הסתיימה". נראה, אם כן, שבחודש הראשון של הלחימה המערכת הפוליטית כמעט ולא ביקרה את פעולות הממשלה והצבא, או אם לדייק – ביקורת כזאת לא מצאה ביטוי בשדה העיתונאי. רק כשהלחימה התקרבה לסופה וניתן היה לראות את תוצאותיה, הרשו לעצמם הפוליטיקאים לבקר (כל אחד מכיוונו הפוליטי) באמצעות העיתונות.

"ידיעות אחרונות" התייחס גם הוא לשתיקת הפוליטיקאים והציג את עמדת ראש הממשלה בנושא: העיתון הביא את דבריהם של "גורמים בסביבתו של אולמרט" שטענו כי שרים אינם מציגים ביקורת בישיבות הממשלה מכיוון שהם "חוששים שיטענו נגדם כי הביקורת מחלישה את החיילים בחזית". ככלל, מרבית הפוליטיקאים לא הביעו עמדות ביקורתיות ביחס למלחמה, אלא לקראת סיומה. יתכן שתמכו בה, יתכן שחששו לגורלם הפוליטי אם יביעו ביקורת בזמן מלחמה, יתכן שחשבו כי לא ראוי למתוח ביקורת בזמן המלחמה ויתכן אף שהעבירו ביקורת בתוך השדה הפוליטי ולא בעיתונות. בכל מקרה, בשיח הציבורי, כפי שבא לידי ביטוי בעיתונאים, מקומם של הפוליטיקאים בשיח הביקורתי היה שולי ביותר.

1.1. יעדי הביקורת

מגוון דומה לזה של מקורות הביקורת אפשר למצוא גם ביעדי הביקורת. שני היעדים המרכזיים כנגדם הופנתה הביקורת היו הממשלה וצה"ל. דוגמה מייצגת אפשר למצוא בגיליון 11.8 של "ידיעות אחרונות". כותרת אחת הכתבות קבעה: "החיילים זועמים: בממשלה מתלבטים ואנחנו מתים". כלומר, באמצעות הכותרת הציג העיתון ביקורת נוקבת כנגד תפקוד הממשלה. ואולם, בגוף הכתבה, חלק גדול מהביקורת הופנה כנגד צה"ל עצמו. כלומר, הביקורת הופנתה אל "הממסד", שבמקרה ובהקשר זה מיוצג הן על ידי הצבא והן על ידי הממשלה ואילו העיתון בחר להדגיש את זו המופנית נגד הממשלה. יעד שלישי לביקורת, אם כי באופן

בולט פחות דומיננטי מהשניים האחרים, היה הזרוע האזרחית של המדינה: רשויות מקומיות, ארגוני רווחה ועוד.

דוגמאות רבות נוספות ממחישות את המורכבויות הגלומות באבחון מושאי הביקורת העיתונאית. אחת הכתבות ב"ידיעות אחרונות" (11.8) סיפרה כי מבקר המדינה החל חוקר את תפקודו של משרד השיכון בתהליך פינוי העורף. הכותרת נוסחה כך: "באמצע המלחמה: המבקר כבר בודק את מחדלי הפינוי". אפשר לראות בטקסט ביקורת כלפי תפקודו של משרד השיכון ושל הממסד בטיפול בעורף, אולם אפשר לראות בו גם ביקורת כנגד המבקר עצמו שהחל בודק את הליקויים בטרם הסתיימה הלחימה. כלומר, עיצוב לשוני כזה של הביקורת מאפשר לאזן בין האתוסים הסותרים של ביקורתיות מחד ואובייקטיביות מאידך: מצד אחד יש תמיכה במבקר, ע"י השימוש בביטוי "מחדלי הפינוי" בלי מרכאות; מצד שני יש ביקורת עליו באמצעות ה"אמצע המלחמה" וה"כבר".

1.g. תכני הביקורת

גם בכל בנוגע לתכני הביקורת ולרמות הביקורת (עקרונית-אסטרטגית, מידת העוצמה בהפעלת הכוח, אופן הפעלת הכוח) בולטים מימדי הגיוון והמורכבות. דוגמה למורכבות זו היא הפרסום לאורך כל המלחמה של ביקורת מאשרת מגוונת מן הדרגה השלישית (החלק הימני-תחתון בטבלה 2). כזכור, ביקורת כזאת מקבלת את ההיגיון של הפעולה הצבאית ואת מידת הפעלת הכוח, אבל מבקרת את אופן הניהול הטקטי של הכוחות הלוחמים, הכוחות שאינם לוחמים העורף וניהול דימוי המלחמה (הסברה).

זאת ועוד, חלק ניכר מהביקורת העקרונית (הדרגה הראשונה), זו המערערת על ההיגיון שמאחורי המבצע הצבאי ועל עצם היציאה למלחמה, הובעה לקראת סוף המלחמה, זמן קצר לפני כניסתה לתוקף של הפסקת האש. כלומר, הביקורת העקרונית ביותר הופנתה לאחר שהיה מספיק מידע על תוצאותיה של המלחמה. מילים אחרות: קל יותר להציע ביקורת נוקבת, עקרונית ורדיקלית לאחר מעשה ולא להסתכן בביקורת של מבצע בתוך מלחמה שתתברר כמוצלחת. בדרגה השלישית, מלבד הביקורת על ניהול הטקטיקה של הכוחות הלוחמים נמצאה גם ביקורת על הטיפול בעורף ובכוחות שאינם לוחמים.

הביקורת כלפי מידת הפעלת הכוח (הדרגה השניה) מאופיינת בפערים בין הדיון הלאומי לבין הדיון הבינלאומי. בעוד הביקורת שמקורה מחוץ לישראל שהופיעה בגיליונות שנבדקו טענה באופן שיטתי כנגד שימוש מוגזם בכוח, הקולות הדומיננטיים מתוך ישראל שהופיעו בגיליונות טענו כנגד שימוש מועט מדי בכוח (בעיקר תמיכה בהפצצות נרחבות מהאוויר כדי למנוע פגיעה בחיילים על הקרקע). בהקשר זה, ביטויים כמו "כתישה" ו"ריסוק" היו דומיננטיים מאוד. דוגמה מובהקת

לנטייה זאת אפשר למצוא בגיליון 28.7 של "ידיעות אחרונות" בו הוצג סקר שכותרתו: "71% מהציבור: להפעיל יותר כוח" ובצמוד לו מאמר של עורך העיתון, רפי גינת, שתמך בדרישה זאת באופן תקיף. כלומר, במקרה הזה הטקסט שכתב גינת הוא אכן "ביקורת עיתונאית". ואולם זאת ביקורת שמופנית כלפי המבקרים את פעולות הממשלה, ולא כלפי פעולות הממשלה עצמן.

בהקשר זה, ראוי להזכיר את הביקורת החריפה מפיהם של חיילי צה"ל בדרגות הנמוכות, שבחרו העיתונים לצטט ושערערו על שיקול דעתם של מפקדיהם בנוגע לאופן ניהול הלחימה. ביקורת זאת הופיעה לאורך כל ימי הלחימה והגיעה לשיא בגיליון "ידיעות אחרונות" (11.8) שדיווח על קבוצת חיילי מילואים שחבריהם נהרגו במהלך המלחמה. חיילים אלו הזמינו סקר דעת קהל שקבע כי רוב הציבור (91%) תומך בהריסת כפרים מהאוויר ורק מיעוט (8%) מחייב הכנסת כוחות קרקעיים. ביקורת זאת שבחרו העיתונים לפרסם ושהופנתה כנגד הדרגים הבכירים בצה"ל התבטאה באופנים שונים:

א. חיילי מילואים זוטרים יחסית שיצאו כנגד החלטותיהם של המפקדים הבכירים.

ב. דעת הקהל המתנגדת לפעולות שמבצע הצבא, או לאופן ביצוען.

ג. פנייה של חיילי צה"ל הזוטרים אל דעת הקהל האזרחית בכדי לקבל אישור לביקורת שלהם כלפי מפקדי הצבא.

כלומר, האופן שבו עיצבו העיתונים את הרטוריקה של הביקורתיות בהקשר זה הבליטה את השאיפה של האזרחים למעורבות גדולה יותר בפיקוח על הצבא, כמו גם את הערעור על סמכות הצבא, אפילו בהקשרים של קבלת החלטות בנושאים צבאיים-טקטים טהורים, כביכול.

ביחס לביקורת המאשרת מן הדרגה הראשונה, נמצאה בגליונות שנחקרו ביקורת שלא התייחסה להווה אלא לעבר ולשאלה מדוע לא תקפו מזמן. ביקורת כזאת מחזקת את הגיון המלחמה ומאשרת אותו מכיוון שבסיסה היא טוענת שהפעולה הכרחית גם אם מאוחרת. דוגמה לסוג כזה של ביקורת אפשר למצוא בדבריו של האלוף במיל' יוסי פלד, כפי שהופיעו ביום הראשון לחחימה (13.7) ב"ידיעות אחרונות": "בדו"ח שכתבתי לפני שש שנים... ציינתי את הליקויים השונים... הודגש שאסור לתת לחיזבאללה לשבת על הגדר. מה נעשה עם זה מאז? כלום." כך גם בטורם של עמוס הראל ואבי יששכרוף ב"הארץ" (16.7): "...השינוי לאורך הגבול חשוב והיה צריך לבוא עוד לפני החטיפה, אילו שעתה הממשלה לאזהרות הצבא."

החשיפה הנרחבת שסיפקו העיתונים לסוג כזה של ביקורת המופנית אל העבר מצליחה, אם כן, לפתור את המתח המוצג בבסיס המאמר: מצד אחד, הרטוריקה המופיעה בעיתון ביקורתית ולכן נאמנה לאתוס הביקורתיות. ואולם, ביקורת זו אינה מופנית אל ההנהגה הנוכחית ואל הממסד הצבאי הנוכחי ואינה רלוונטית ללחימה המתנהלת. כך באמצעות הרטוריקה של הביקורתיות מצליח העיתון לשלב בין ביקורת עיתונאית לתמיכה בממסד.

2. רטוריקה של ביקורתית כספקטרום של ייצוגים מובלטים ומובלעים

כאמור, במסגרת מחקר זה התמקדנו בטקסטים שאופיינו במופעי ביקורת מובהקים: חיוויים שליליים ביחס לגורמי שלטון בהקשר למלחמה. להלן שלוש דוגמאות: יומיים לאחר תחילת הלחימה יצא "ידיעות אחרונות" נגד אופן תחקור החטיפה והציג את הכותרת: מי יחקור את הפאשלה? פיקוד צפון"; ב-31.7 הציג "ידיעות אחרונות" את הכותרת "אולמרט התקפל" וביקר את "כניעתו" ללחץ ואת הסכמתו להפסקת האש. ב-9.8 פרסם "הארץ" טענות החיילים: "חיילי מילואים בצפון מתלוננים: קיבלנו ציוד ומיגון לקוי". אולם, הטענה העומדת בבסיס מחקר זה היא כי הטקסט הביקורתי אינו בעל אופי מהותני והוא משרת את העיתונאים באופנים ושנים ולצורך השגת מגוון מטרות. לפיכך, אנו מציעים לבחון ייצוגים טקסטואליים של ביקורת עיתונאית כספקטרום כשבקצה האחד שלו ממוקמים טקסטים דוגמת אלה שהובאו למעלה, בהם הביקורת מפורשת וברורה. לעומת זאת, בהמשכו מצויים טקסטים המשלבים ייצוגים מובלעים או חסרים (באופנים שונים) של ביקורתיות עיתונאית. להלן מפורטות דוגמאות מורכבות יותר המדגימות את מגוון האפשרויות ומגוון השימושים בטקסט העיתונאי הביקורתי.

2.א. ביקורות עמומות

"נמאס לנו" – **ביקורת עמומת מושא**: מול הטקסטים הביקורתיים המובהקים אפשר למצוא טקסטים אחרים, שהמאפיין הבולט שלהם הוא עמימות. האמצעי הבולט להשגת עמימות הוא טקסט שבו אחד ממרכיבי המודל שהוצגו קודם (לוח מס. 1) חסר. בגיליון "ידיעות אחרונות" מה-13.7 הופיעה כותרת בולטת "נמאס לנו", המבטאת את תחושותיהם של תושבים מהצפון. אולם בכתבה לא מופיע יעד מוגדר לטענות או הבהרות לגבי תוכן הביקורת (ממה בדיוק נמאס? איך ניתן לשנות את המצב? מה בדיוק דורשים המוחים? ועוד). דוגמה דומה אפשר למצוא בגיליון 31.7, של "ידיעות אחרונות": תחת הכותרת "בצל הקטיושות" נכתב: "הילדים חזרו להרטיב, הנערים הידרדרו לסמים". יש בכתבה חיוויים שליליים ברורים, אולם לא ברור מי מושא הביקורת, מי אחראי להידרדרות ומה נדרש לעשות בכדי

לשפר את המצב. נראה כי החוסר במושא ביקורת ובתוכן ברורים, הופכים את הביקורת לכללית ולא מוגדרת.

טכניקה דומה של ייצוג ביקורת עמומת מושא, החוזרת על עצמה ב"דיעות אחרונות" (ראו גיליונות: 13.7 ע' 4; 16.7 ע' 4; 23.7 ע' 4) היא כתיבה במסגרת נפרדת ("בוקסה") תחת כותרת או לוגו בסגנון "השאלות הקשות". בתוך המסגרת מופיעות שאלות נוקבות המערערות על שיקול הדעת של הפיקוד הבכיר (מדוע לא התייחסו להתרעה על חטיפה?) או של המפקדים בשטח (למה נכנסו לכפר באור יום?). על ידי הצגת שאלות אלו הדיווח העיתונאי מערער על המצב הקיים ומכאן – במשתמע – גם על הממסד. יחד עם זאת, ביקורת ללא נמען ספציפי מטשטשת את המימד הביקורתי של הדיווח והימנעות משילוב תגובה של מושאי הביקורת (המשתמעים) מונעת אפשרות של שיח. מעניין לקשור סוג זה של ביקורת עיתונאית לתופעה החברתית הישראלית המוכרת של ה"קיטורים" או "מסיבות קיטורים" (כתריאל, 1999) שגם הם כפעילות לשונית מתאפיינים בביקורת שאינה ממוקדת – ביקורת על "המצב", ללא הצבעה מובהקת על נושאים באחריות. בדומה לביקורת העיתונאית עמומת המושא, מסיבת קיטורים, כטקס חברתי של "שחרור קיטור", מאשרת את "טובת הציבור", "הכלל" או "המדינה".

ישפוט הקורא הנבון – ביקורת עמומת תוכן: בהמשך לקו זה, נמצאו טקסטים רבים שלא אימצו טון ביקורתי מפורש. מאפיין זה בא לידי ביטוי באופן מובהק בכתיבתו של הכתב הצבאי של "הארץ" עמוס הראל, כמו למשל בעת שהוא סיקר ב-16.7 את ממצאי דו"ח החקירה בנוגע לחטיפת החיילים. הראל דיווח על השתלשלות האירועים, על התגובה הצבאית הלקויה והציג את תגובת הפיקוד. יחד עם זאת, לכל אורך הדיווח לא הופיעה ביקורת מפורשת כנגד גורמים צבאיים. אפשר להשוות סוגה זאת של דיווח לגישה המנוגדת, שבאה לידי ביטוי ב"דיעות אחרונות" ב-14.7 בדיווח שעסק באותו הנושא, תחת הכותרת: "מי יחקור את הפאשלה? פיקוד הצפון". בנקודה זאת, חשוב להבהיר, כי אין אנו טוענים כי הטקסט שכתב הראל "פתוח" לפרשנות, בהשוואה לניסוח החד-משמעי של "דיעות אחרונות". הדיווח של הראל אודות החקירה כיוון את הקורא לפרשנות ביקורתית כלפי תפקוד הצבא, ואולם מסקנה זאת השתמעה מן הטקסט ולא הופיעה בו באופן ישיר כמו ב"דיעות אחרונות".

"היינו צריכים להיות יותר מוכנים לקרב, אבל נחזור להילחם. כל החיילים פה כבר רוצים לחזור" – ביקורת המעומעמת על ידי מקור הביקורת: בשתי הקטגוריות הקודמות ניתחנו את הפרקטיקות העיתונאיות של ייצוג ביקורת שלא ברור כנגד מי היא מושמעת (מושא הביקורת) או שאופן הצגתה מטשטש את המימד ביקורתי שבה (תוכן הביקורת). בקטגוריה זו המושא ותוכן הביקורת ברורים אלא שהטקסט העיתונאי משלב את הבעת הביקורת בתוך הקשר, שבו

מקור הביקורת, משתמש בה בכדי לשבח את עצמו או גורמים אחרים. כלומר, במקרים כאלה הכתיבה משופעת ברטוריקה ביקורתית כלפי גורמים מסוימים, אולם המשמעות הדומיננטית העולה מן הטקסט אינה ביקורתית, אלא מתמקדת בהצגה חיובית של משמיעי הביקורת.

כך לדוגמה, בכתבה של יאיר אטינגר ב"הארץ" (16.7) אודות המצב הקשה בצפת לאחר "לילה עמוס טילים" נכתב: "רק חלק מהמקלטים פתוחים, צופרי האזעקה אינם נשמעים בחלקים מהעיר. ' אין מקלט, אין ממ"ד, אין כלום' התלונונו התושבים בשכונת כנען, 'אנחנו יושבים בבית'. ואולם, התושבים הביעו סבלנות וניכר כי הם משליכים יתבם על צה"ל... ' אנחנו נשארים על אפו ועל חמתו של נסראללה, אמרה אינה קובי, תושבת השכונה." כלומר, ציטוט הביקורת כלפי הממסד והדגשת ההזנחה של הממשלה את האזרחים, משמשת כרקע להבניית מיתוס הגבורה של האזרחים הנשארים בביתם.

סוג ביקורת זה בלט גם בציטוטי חיילים: בגיליון 28.7 של "ידיעות אחרונות" הופיע "קדימון" לכתבה גדולה שהופיעה מאוחר יותר במוסף לשבת של העיתון והתמקדה בסיפור הקרב של חיילי גולני בנינת ג'בל. הכתבה המקדימה הקצרה הביאה ציטוטים מפי חיילים שהשתתפו בקרב ומפי הוריהם ומעניין לעמוד על ההבדלים ביניהם: בעוד ההורים המודאגים המצוטטים הדגישו את הביקורת כגורם לדאגה, החיילים המצוטטים הציגו את הביקורת כרקע לגבורתם: "היינו כמו בשר תותחים", סיפר אתמול לוחם גדוד 51 שנפצע בקרב. חיזבאללה נתנו לנו לשקוע בשאננות, הכינו לנו מארב ודפקו אותנו. היה בלגאן גדול בקרב הזה, אבל אז החברה התחילו להתארגן ולהשיב אש. החברה נלחמו כמו אריות והחזירו להם מלחמה." ובציטוט נוסף: "היינו כמו ברווזים במטווח' סיפר אחד החיילים, 'מאיפה הם לא הפתיעו אותנו... השבנו אש, אבל חטפנו הרבה. המון. לא קל מולם. בסוף יכולנו להם, אבל זה היה קשה מאוד." "והייל אחר הוסיף: "התוצאות קשות. היינו צריכים להיות יותר מוכנים לקרב, אבל נחזור להילחם. כל החיילים פה כבר רוצים לחזור." לעומת החיילים, ההורים המצוטטים בטקסט סיפרו כי שמעו מבניהם החיילים שההכנה לקרב לא היתה מספקת ושהבנים היו חשופים ו"זה לא מקל על המתח של ההורים בבית". הסיקור כולו הופיע בליווי הלוגו: "עדויות מהתופת".

בדוגמה שלהלן ניתן לראות כיצד החיילים הפנו ביקורת קשה כלפי הצבא, ואולם הטקסט העיתונאי מסגר את הביקורת באופן שהדגיש דווקא את רוח הלחימה ואת המוטיבציה של החיילים להילחם, על אף כל הכשלים. לעומתם, ציטוטי ההורים שהובאו בטקסט לא ביקרו את הצבא ישירות, אלא הביעו דאגה לנוכח הביקורת ששמעו מילדיהם. מילים אחרות: טכניקה כזו משתמשת ברטוריקה ביקורתית לא (רק) על מנת להאיר גורם מסוים באור שלילי, אלא (בעיקר) בכדי לשבח גורם אחר (חיילים, אזרחים), שהתגבר על הכשלים של הגורם הראשון (ממשלה, ממסד).

2. ב. ייחוס הביקורת ל"אחרים"

"העולם כולו נגדנו" – גורמי חוץ כיצרני ביקורת: אחת הטכניקות הבולטות ביותר באמצעותן מצליחים העיתונאים ליישב בין נאמנותיהם הסותרות לאתוס המקצועי הביקורתי לבין שותפותם במאמץ הלאומי הוא פרסום של ביקורת שנמתחה על ידי גורמים "זרים". גורמים כאלה יכולים להיות העיתונות הזרה, דיפלומטים זרים, אזרחים זרים, ואפילו אזרחים ישראלים שהטקסט העיתונאי מדיר אותם מן הזרם המרכזי של החברה.

במהלך המלחמה, פרסמו העיתונאים שנחקרו ביקורת רבות שנמתחו על ידי משקיפים זרים, כשאחד הבולטים בהם היה מזכ"ל האו"ם קופי ענאן. לבולטות הרבה ביותר זכתה ביקורתו של ענאן לאחר שארבעה חיילי או"ם נהרגו מאש חיילי צה"ל והוא צוטט ב"הארץ" (27.7) כשטען כי תקיפת צה"ל נראית מכוונת (וכך גם ב"ידיעות אחרונות" (31.7) תחת הלוגו "העולם כולו נגדנו" והכותרת: "ענאן קרא לגינוי ישראל"). את הפן הזה של הסיקור השלים הדיווח אודות ביקורת שהתפרסמה כנגד ישראל בחו"ל. כך לדוגמה, בגיליון 17.7 של "הארץ" שבו סיקר שליח העיתון באירופה, אסף אוני, את הביקורת הנוקבת של התקשורת האירופאית כנגד העוצמה המוגזמת (לטענתה) שמפעיל צה"ל בלבנון.

טכניקה זאת של פרסום ביקורת שנמתחה על ידי גורמים זרים משלימה, באופן מרתק, את הטכניקה העיתונאית הישראלית הותיקה של ציטוט **מידע** שהתפרסם על ידי עיתונים זרים (ובמקרים רבים, הודלף על ידי אותם עיתונאים ישראלים המצטטים את "המקורות הזרים") על מנת לעקוף את הגבלות הצנזורה הביטחונית (לביא, 1987, ע' 33). נראה כי כאן משמש ציטוט הביקורת שנמתחה על ידי גורמים זרים כמכשיר לעקיפת ה"צנזורה הערכית" הקונצנזוסאלית בנוגע למלחמה. בה בעת, אפשר לטעון גם טענה הפוכה שאינה סותרת לפיה ציטוט הביקורת החיצונית הוא כלי לחיזוק הסולידאריות החברתית (בבחינת "העולם כולו נגדנו") ועל כך גם בהמשך.

סיקור חדשות החוץ מציע אפשרות מעניינת במיוחד לדיון במופעי ביקורתיות עיתונאית משום שהוא מדגים את האופן שבו מכוננים עיתונאים דרגות שונות של ביקורתיות. במהלך המלחמה, סיקר באופן קבוע שליח "הארץ" באירופה, אסף אוני, את הביקורת השיטתית והעקבית של העיתונות האירופאית (ושל הממשל ודעת הקהל שם, כפי שאלו משתקפות בעיתונות הזרה) כנגד ישראל. ואולם, העיתון נתקל בקושי (או, לחילופין, הזדמנות) לאחר שהתרחש אירוע חריג דוגמת הפצצת הבית בכפר קנא, שזכתה לסיקור תקשורתי מאסיבי בישראל ובחו"ל, בעיקר בשל העובדה שב-1996, במהלך מבצע "ענבי זעם" נהרגו יותר מ-100 אזרחים לבנונים בעת שצה"ל טיווח אנשי חיזבאללה שירו קטיושות מן האזור. בגיליון "הארץ" מה-30.7 קבעה הכותרת: "שינוי בדעת הקהל האירופאית: מ'מבצע מוצדק' ל'אסון

הומניטרי". כלומר, מסגור המחאה הנוכחית על ידי "הארץ" כ"עליית מדרגה" (היוצרת עניין בסיקור ומבדלת אותו מסיקור קודם) הבנה – בדיעבד – תמיכה של דעת הקהל האירופית בפעולות צה"ל עד לאותו אירוע. ואולם, כזכור, הסיקור שהופיע ב"הארץ" עצמו, עד לאירוע כפר קנא דיווח דווקא על ביקורת אירופית שיטתית נגד העוצמה שהפעיל צה"ל בלבנון. קרי, הפצצת הבית והריגת אזרחים רבים הפכה – בדיעבד – את הביקורת הקודמת אודות ה"עוצמה צבאית המוגזמת של ישראל" ל"מבצע מוצדק" (לפחות עד לאותו שינוי בדעת הקהל).

ביקורת מבית מצד השמאל הישראלי וחיבורה עם הביקורת מחוץ: הביקורת מחו"ל, בעיקר מאירופה ומהאז"ס, מתקבלת, במידה רבה על ידי דעת הקהל הישראלית כשגרתית בשל התפיסה הרווחת של "העולם כולו נגדנו". אולם, העיתוננים משתמשים בביקורת החיצונית למטרה נוספת, והיא מסגור של ביקורת פנים-ישראלית כסוטה ואפילו "משתפת פעולה". במהלך המלחמה עלו כמה פעמים קולות ביקורתיים מתוך הציבור הישראלי-יהודי, ובגיליונות שנחקרו הופיעו דפוסים קבועים בסיקור קולות אלה.

כך לדוגמה, בגיליון 19.7 של "הארץ" הופיעה ידיעה אודות "הסרבן הראשון" של המלחמה (שסרב לצאת לשירות מילואים בשטחים, שנועד לשחרר כוחות סדירים לפעולה בלבנון). הראיון עמו השמיע קול חתרני במיוחד, כיוון שהציג ביקורת נוקבת, מנומקת ועניינית של חייל קרבי הגר בשדרות המופגזות, כך שסרבנותו מעוגנת בסמכות מוסרית בעלת משקל. החייל צוטט בכתבה באומרו: "יש לשים קץ לטרור... רק התנגדות מהסוג שאני בוחר בה תשים קץ לטרור, תשבור את התחושה השקרית שהעורף כולו מאוחד בתמיכה במלחמה מיותרת. מישהו צריך להיות הבקע הראשון". העיתון, אם כך, השמיע באוזני לידיעת קוראיו קול חתרני ביותר, אלא שהוא מסגר אותו בצורה שעמעמה את עוצמתו. הידיעה אודות החייל הסרבן הופיעה במסגרת שאליה הוצמדה ידיעה נוספת שתארה את המחאה בעולם כנגד ישראל. כלומר, הצימוד בין שתי הידיעות יצר סימטריה בין שתייהן ולמעשה, הציב את הביקורת הפנים-ישראלית כ"בעלת ברית" של הביקורת החיצונית. באופן כזה, ביקורתו של הסרבן הוצגה כחלק מהמחאה העולמית או כקרובה אליה ופחות כביקורת שהיא חלק מהשיח הפנים-ישראלי. באופן דומה, סיקר העיתון את ההפגנה נגד המלחמה שהתרחשה בתל אביב, ב-22.7. בגיליון שהופיעה למחרת ההפגנה הופיעה כתבה שכותרתה "להפסיק את המלחמה המטופשת" דרשו 2500 מפגינים בת"א. גם ידיעה זאת עומדה מעל ידיעות על הפגנות דומות בעולם. כלומר, הציר המארגן את העמוד היה המחאה נגד המלחמה ולא מוקד המחאה המקומי, כך שהמחאה הישראלית מוסגרה כחלק מן המחאה העולמית.

פרקטיקה עיתונאית זאת ניתנת לפרשנות בשני אופנים, על פי נקודת המבט של הקורא: הפרשנות הראשונה תגרוס כי הסיקור של המחאה העולמית בצמוד למחאה

הישראלית מדיר את המחאה מהתחום הלגיטימי. ואילו הפרשנות השנייה תטען כי הצבעה על היקף המחאה בחו"ל, נותנת לגיטימציה למחאה שהתפתחה בתוך ישראל. כך או כך, הפרשנויות השונות להבנת המחאה מצביעות על מורכבות נוספת של "הרטוריקה של הביקורתיות" כשמוסיפים לה את מרכיב ההתקבלות (reception). קרי, ייתכן כי מה שנראה ביקורתי בעיני קורא אחד, אינו נתפס ככזה בעיני קורא אחר.

תפקידה הטקטי של ביקורת הפלסטינים אזרחי ישראל: במהלך המלחמה הציגו העיתונאים את טענותיהם של אנשים שנפגעו מנפילות קטיושות, כשהם מטיחים ביקורת קשה בממשלה ובמדינה. ואולם במקרים אלו העיתונאים הדגישו בעיקר ביקורת של אזרחים ערבים. כך לדוגמה, ב"ידיעות אחרונות", בגיליון 20.7 הוכתרה הידיעה על נפילת טיל בשכונה מעורבת בחיפה בכותרת "פגיעה בדו קיום". בגוף הידיעה נכתב: "קטיושות פגעו בשכונה שחיים בה יחד ערבים ויהודים ועוררו ויכוח.. 'צה"ל הורג בלבנון נשים וילדים', אמר תושב ערבי.. 'תיכף תגידי שנשראללה צדיק', זעם תושב יהודי... מפקד המשטרה נאלץ להפריד".

כלומר, ביקורת נוקבת ברמה האסטרטגית-עקרונית כנגד עצם היציאה למלחמה הובאה בעיתונאים בהבלטה כמי שביטא אותה היו אזרחים ערבים. דוגמה נוספת לשימוש בפרקטיקה זאת אפשר למצוא בגיליון 19.7 של "הארץ" תחת הכותרת "חיפה: לא מסוג הערים שאפשר להשבית". בגוף הידיעה הובלט ציטוט מפי "חסן מהעיר התחתית": "זה פשע מה שישראל עושה. שיעשו מו"מ וישחררו את שבויים בלבנון לא כולם נסראללה. נהרגו שם ילדים, נשים. לא אמרתי שישראל לא צריכה להילחם, אבל שתילחם במי שצריך... אני מזדהה עם המדינה בה אני חי... אבל מפריע לי שאני לא רואה שום מפלגת שמאל מרימה את הקול שלה על מה שקורה בלבנון." כלומר, העיתון הציג באמצעות הציטוט של תושב חיפה הערבי ביקורת רדיקלית נגד מדיניות הממסד: נגד עצם התגובה הצבאית לחטיפה, נגד עוצמת הפעולה הצבאית, נגד אופן הפעולה ונגד אי-התגובה של מפלגות השמאל. ואולם, ברור ביקורת נוקבת כזו "נוחה יותר לעיכול" על ידי קוראי העברית כשהיא מושמעת מפיו של ערבי.

באופן דומה ציטט "הארץ", בגיליון 19.7, את הביקורת של תושבי פקיעין (שרובם דרוזים), הטוענים כי אין ביישוב מספיק מקלטים והם חשופים לסכנה יותר מהאזרחים היהודים. תחת הכותרת "בפקיעין נופלות קטיושות אבל אין לאן לברוח", הוצגה, מפי התושבים, ביקורת קשה נגד עצם היציאה למלחמה: "אנחנו סובלים באופן יומיומי, לא בגלל מחסור במקלטים, אלא בגלל מדיניות טיפשית ונפשעת של הממשלה, אולמרט-פרץ מבקשים לשמור על האינטרסים האזוריים על חשבון הציבור, כולל הציבור הערבי... השמאל בישראל וארגוני זכויות האדם נושאים באחריות לא פחות, על זה אף אחד פשוט לא מדבר".

אזרחי לבנון והצגת נרטיבים אלטרנטיביים לזה של השלטון: אחת מן הפרקטיקות הבולטות באמצעותן הציגו העיתונאים, כבר בימיה הראשונים של המלחמה, דיווחים שסתרו את הנרטיב שהובילה הממשלה היתה ציטוט של מקורות לבנונים. במצב מלחמה, עיתונאים ישראלים אינם יכולים לדווח על המצב בארץ האויב מכלי ראשון. הם התגברו על קושי זה בסיוע הטלפונים הניידים ורשת האינטרנט. בגיליון 17.7 של "הארץ", הציג מירון רפפורט את דבריה של עיתונאית זרה מלבנון: "התמיכה בחיזבאללה גוברת.. יש אווירה של עצב. הקולות המתונים נעלמו... האירועים חיזקו את תחושת השותפות בין סוריה ללבנון". כפי שניתן לראות, אין כאן ביקורת ישירה כלפי הממסד הישראלי, אבל יש בהחלט הצגת של תמונה אחרת מזאת המצטיירת במרבית דיווחי התקשורת הישראלית. בדומה לכך, בגיליון 19.7 של "ידיעות אחרונות" הציג הכתב לענייני מחשבים, דודי גולדמן, כפולת עמודים שהוקדשה לארבעה בלוגים של אזרחים לבנונים, שהציגו את המלחמה מנקודת מבטם, תוך ציון כתובות האינטרנט של הבלוגים. פרקטיקה עיתונאית זאת אינה מכוננת ביקורת ישירה כנגד הממשלה, אבל היא מציגה את המלחמה מזווית אחרת, שהיא במידה רבה הפוכה מן התפיסה הישראלית. אמנם, הדיווח הבחין בין אזרחים לבנונים לבין האויב – לוחמי אנשי החיזבאללה, ועדיין, חשיפת הקורא הישראלי לכותבי הבלוגים המציגים עצמם כקורבנות של פעולות צה"ל חתרה נגד קו הסיקור הכללי, שתמך במאמץ המלחמתי.

לסיכום, פרק משנה זה הצביע על פרקטיקות מרכזיות נוספות באמצעותן יוצרים העיתונאים "רטוריקה של ביקורתיות", המגשרת בין המחויבויות הסותרות שלהם לאומה ולמקצוע. **אם בפרק המשנה הקודם חשפנו את השימוש התכוף בביקורת מאשרת (הטור הימני בלוח 2) ובעיקר ביקורת מאשרת ברמה השלישית כגשרים המקשרים בין האומה למקצוע, הרי שכאן הצבענו על האופנים באמצעותם השמיעו העיתונאים קולות של ביקורת קשה (ביקורת מאתגרת ברמות הראשונה והשניה) כנגד המלחמה, ועדיין, הצליחו לסמן את עצמם כחברים נאמנים בקהילה הלאומית.** כאמור, הטכניקה הראשונה היא עמעום מושא הביקורת (מי אחראי? מי צריך לתת את הדין?). הטכניקה השניה היא הצגת הביקורת הקשה כשהיא מובאת מפי "אחרים" ומסגור של כל אותם "אחרים" כמשתייכים לקבוצה אחת, שמניעיה מוטלים בספק. כך מקבץ הסיקור סרבני שרות, אזרחים ערבים, דיפלומטים זרים, עיתונאים מן התקשורת עולמית ומפגינים ישראלים נגד המלחמה לכדי מקשה אחת. סגנון כזה, מדיר את הישראלים המבקרים (יהודים וערבים) מן השיח הפנימי ומעקר במידה מסוימת את הביקורת שלהם.

סיכום

במאמר זה ביקשנו לבחון את השימוש ברטוריקה של ביקורתיות במהלך סיקור מלחמת לבנון השנייה. במוקד המאמר הצבנו מודל, המציע פירוק תיאורטי של טקסטים עיתונאיים ביקורתיים ומבקש לבחון מחדש את יחס המחקר לטקסטים אלו. כפי שהומחש לאורך המחקר, לא ניתן להתייחס לטקסטים ביקורתיים כאלה כאל מקשה אחת. על כן, הדיון הענף בשאלה האם היתה התקשורת ביקורתית מספיק או ביקורתית מדי בזמן המלחמה, מחייב הפניית תשומת לב מיוחדת "פנימה" אל הטקסטים עצמם: מהם טקסטים ביקורתיים? מה מאפיין אותם? כיצד משתמשים בהם העיתונאים? כיצד מכווננים מביעי הביקורת בטקסטים אלו את סמכותם? ועוד.

במהלך המחקר בחנו טקסטים שהתפרסמו במהלך המלחמה תוך ניתוח מאפיינים שונים של הרטוריקה של הביקורתיות שהופיעה בהם. בחינה זו העלתה כי השימוש בטקסטים אלה מאפשר לעיתונאים להישאר נאמנים הן למקצוע (שרטוריקה ביקורתית מבטאת אתוס מרכזי שלו) והן לאומה (שכן לא כל ביקורתיות ערערה על הנחות היסוד של הממסד). טקסטים אלה, המציגים רטוריקה של ביקורתיות, אבל לא חותרים תחת עקרונות היסוד של הקהילה הלאומית. בהקשר זה בלט במיוחד השימוש העיתונאי התכוף ב"ביקורת מאשרת", המאפשר לעיתונאים לסקר את המלחמה בטון ביקורתי אך תוך התייחסות לתכנים ולמושאי ביקורת שאינם מציבים סימני שאלה אודות נאמנותם של העיתונאים לקהילה הלאומית. בדומה לכך, המתח בין שאיפתם של העיתונאים להציג ביקורת לצד רצונם לקיים את האתוס הדומיננטי של המקצוע – ערך האובייקטיביות שוכך בעת במקרים רבים בעת סיקור המלחמה על ידי ציטוט של ביקורת שהביעו גורמים חוץ-עיתונאים (בעיקר צבאיים). כך יכלו העיתונאים להציג ביקורת מבלי להיתפס כנוקטי עמדה, שכן הם רק "הביאו דברים בשם אומרם".

א. דינאמיקה של הרטוריקה של הביקורתיות

במאמר מאת כתב "הארץ" יוסי ורטור, יום לאחר נאומו של ראש הממשלה, בעיצומה של המלחמה (18.7), נכתב: "אולמרט ופרץ התחבקו אמש לאחר הנאום, אבל מאחורי קלעים מתפתח ריב קרדיטים, כזה שהפך לחלק בלתי נפרד מכל מערכה צבאית מוצלחת וקונצנזואלית (נכון לכתובת שורות אלו)". פחות משבועיים אחר כך כתב

יוסי ורטור כי "הציבור עדיין עם אולמרט ועם הממשלה, אבל סימני השאלה צצים מכל פינה...חוץ מיורם מרציאנו איש לא הגן על עמיר פרץ. בסוף הדיון [בכנסת] לא כל אנשי העבודה נכנסו לאולם. גם הם מן הסתם, חשים בשינוי כיוון הרוח." הפער בין אבחנותיו של ורטור משקף את השינוי ביחסה של העיתונות הישראלית למלחמה לאורך המלחמה ואפשר ללמוד ממנו גם על דינאמיקה של הרטוריקה של הביקורתיות. **לטענתנו, עיתונאים ישראלים עשו שימוש ברטוריקה ביקורתית לאורך כל תקופת המלחמה.** ואולם, לאורך התקופה הופיעה הביקורתיות העיתונאית במינונים שונים ולבשה צורות שונות, בין השאר בתגובה לשינויים בשדות אחרים, חוץ-עיתונאיים.

אבחנות אלו נתמכות על ידי ממצאי מחקרים קודמים: ביחס למקרה הישראלי, מצאו זנדברג ונייגר (Zandberg & Neiger, 2005) כי בימים הראשונים של סיקור המהומות של הפלסטינים אזרחי ישראל באוקטובר 2000 אימצו העיתונאים הישראלים את תמונת העולם של הפוליטיקאים ושל הממסד הביטחוני, מיעטו לשאול שאלות ביקורתיות וכתוצאה מכך ביצעו הדרה סימבולית של אזרחי המדינה הערבים מאזרחותם והכלילו אותם עם הפלסטינים בשטחים. רק לאחר מספר ימים, ורק אחרי שהפוליטיקאים שינו את גישתם, חל "תיקון" לכיוון האתוס המקצועי העיתונאי והסיקור הפך ביקורתי יותר. בהקשר הבינלאומי, אפשר לציין את חוקר העיתונות מייקל שדסון (Schudson, 2002) המספר כיצד חש הקלה לראות את גיליון ה-28 בספטמבר 2001 של ה"ניו-יורק טיימס", שסימן עבורו את תחילת סופו של הקונצנזוס מקיר אל קיר, שאפיין את העיתונות האמריקאית אחרי פיגועי ה-11/9/01 בארה"ב. החזרה לשגרה של העיתונות האמריקאית באה לידי ביטוי בנכונות למתוח ביקורת על השלטון ונציגיו ולחזור לכסות את האירועים בטון הרגיל, המרוחק יותר, המאפיין עיתונות חופשית במדינה דמוקרטית.

עבודות מחקר אלו הציעו תפיסה דינאמית ופרשנית של מקצוע העיתונות. במקום תפיסה מקובעת, המציבה את העיתונות באופן חד משמעי כעומדת מול הממסד, או משתפת פעולה איתו, גישה זו מציגה את העיתונאים כנמצאים בתנועה מתמדת בין שני קטבים של שייכות וזהות: הלאומית והמקצועית. כלומר, בעיתות משבר לאומי ברירת המחדל של העיתונאים היא הזהות הלאומית. ואולם, בהמשך, במקביל להתפתחויות ולתהליכים שמוביל השדה הפוליטי (Wolfsfeld, 2004), העיתונאים מאמצים טון ביקורתי יותר כלפי השלטון.¹⁰

10 במקרים יוצאי דופן, התיקון ההדרגתי מתחלף ב"תיקון פרדיגמה" כולל, המתרחש כשעיתונאים כקהילה פרשנית (Zelizer, 1993) מגיעים למסקנה כי סיקור אירוע מסוים חרג באופן קיצוני מן האתוס המקצועי המשותף להם. הבנה קיבוצית זאת מלווה בניסיונות למזער את הנזק שנוצר על ידי הסיקור הבעייתי – בדרך כלל, על ידי סימון והוקעה של עיתונאים "סוטים" – באופן שיאשש את תקופתו של האתוס (Eason, 1986; Berkowitz, 2000).

תפיסה זאת מסבירה גם את המימד הדינאמי בשימוש ברטוריקה הביקורתית. כפי שהוצג במחקר, לכל אורך המלחמה העיתונאים שסיקרו אותה עשו שימוש ברטוריקה ביקורתית. ואולם, בכל שלב עשו העיתונאים שימוש ב"תמהיל" אחר של ביקורתיות: המגוון הרחב של אופני שימוש ברטוריקה ביקורתית אפשר לעיתונאים להציג ביקורת במהלך כל שלבי המלחמה ולהתאים את הביקורת להקשרים השונים מהם מושפעים העיתונאים (מהלכי המלחמה, שינויים פוליטיים, דעת קהל ועוד). כך, למשל, בשלבים הראשונים למלחמה התמקדו העיתונאים בביקורת כלפי הממשלה והצבא על שלא נקטו מספיק אמצעים למנוע את החטיפה ואפשרו לחיזבאללה להתעצם. במהלך המלחמה, בלטה רטוריקה ביקורתית שהתמקדה בטקטיקה, באופן הפעלת הכוחות הלוחמים ואילו לקראת סופה של המלחמה בלט השימוש ברטוריקה ביקורתית, היוצאת נגד המלחמה כולה, נגד אופן ניהולה האסטרטגי ונגד עצם קיומה. מילים אחרות: רטוריקה ביקורתית שימשה את העיתונאים במהלך כל המלחמה ולא הופיעה "יש מאין" בסופה. מה שהשתנה לקראת סוף המלחמה הוא השימוש בגוון מסוים של הרטוריקה הביקורתית, שימוש ב"תמהיל" שונה, השם דגש על הרמה האסטרטגית.

ג. בין "רטוריקה של אובייקטיביות" ל"רטוריקה של ביקורתיות"

אחד הנושאים החשובים העולים לדיון בעקבות מחקר זה הוא יחסי הגומלין שבין שני ערכים מרכזיים בכינון הפרופסיה העיתונאית – האובייקטיביות והביקורתיות. לכאורה, מדובר בשני ערכים סותרים: השימוש באסטרטגיית ייצוג "אובייקטיבית" מעיד, כביכול, על היעדר עמדה של הכתב ביחס לנושא הסיקור ועל הצגת העובדות באופן שקוף ולא מתווך. לעומת זאת, מהותה של הביקורתיות היא נקיטת עמדה. הביקורתיות מצביעה על אחראים לכשלים ועל כן היא מבטאת, בהכרח, בחירה והעדפה. במובן זה, השימוש בביקורתיות ככלי עיתונאי חושפת, לכאורה לפחות, את המימד הערכי הטמון בהכרח בכל תיאור של המציאות החברתית.

אנו מבקשים להעלות לדיון את הטענה כי אין סתירה מוחלטת בין הערכים הללו, כפי שהם מובנים ומיושמים בפרקטיקה העיתונאית. ועל כן, נכון יותר לדבר על יחסי גומלין בין שני הערכים העיתונאיים הללו, כשהם במידה רבה, משלימים (ולעיתים מחליפים) זה את זה.

מספר מאפיינים משותפים לשני הערכים המקצועיים הללו: ראשית, האובייקטיביות והביקורתיות נתפסים כערכי היסוד המאפשרים את קיומה של עיתונות מקצועית וחופשית, שבלעדיה תתקשה דמוקרטיה לתפקד. מעבר לתפקיד הפוליטי-החברתי של שני ערכים אלה, הם גם ממלאים תפקיד מרכזי בכינון הסמכות של העיתונאים עצמם כמקצוענים. כלומר, על פי האופן שבו העיתונאים תופסים את עבודתם

ומציגים אותה לציבור – רק מקצועני עיתונות יכולים לסקר את המציאות באופן אובייקטיבי וביקורתי ולכן יש הם זכאים לעמדה מיוחסת בתיווך המציאות החברתית עבור הציבור. בכדי לתמוך בהשקפה זאת מבקשים העיתונאים להציג ערכים אלה כמהותניים, מוחלטים ומובנים מאליהם. זאת בעוד שלמעשה ערכים כמו אובייקטיביות וביקורתיות (כמו גם "חדשותיות") הם הבניות, שהן תולדה של משא ומתן פרשני תלוי תרבות, כמו גם תוצאה של יכולות ומגבלות של הארגון העיתונאי.

יתר על כן, אנו מבקשים להצביע על כך שהביקורתיות, בדומה לאובייקטיביות מורכבת, למעשה, ממערך של פרקטיקות עיתונאיות לשוניות ברובן, שאותן לומדים ומפנימים העיתונאים במהלך עבודתם. רועה (1994) הציע להמשיג את האובייקטיביות ככלי רטורי, שיש לו מאפיינים סגנוניים בולטים דוגמת כתיבה שאין בה מספר נוכח, הצגת שני צדדים לכל סוגיה, הסתמכות על מקורות חיצוניים להבעת עמדות וכן הלאה. בדומה לכך, ניתן להצביע על מאפיינים סגנוניים שבאמצעותם מכוננים עיתונאים את הרטוריקה של הביקורתיות כגון הצגת שאלות פתוחות ללא מענה, המערערות את תמונת העולם שמציג הממסד; שימוש בקולות של "אחרים" להשמעת ביקורת ואימוץ טון לעומתי.¹¹

ולבסוף, דומה כי האובייקטיביות והביקורתיות דומות זו לזו בשינוי ההדרגתי שהתחולל במעמדן. התחקות אחר ההיסטוריה של העיתונות האמריקנית הראה כיצד הפכה האובייקטיביות מפרקטיקה מקצועית המשפרת ואף מייעלות את העבודה העיתונאית לנורמת-על בעלת תוקף מוסרי (Schudson, 2001). בדומה לכך, נראה כי הביקורתיות מסמנת כיום, לפחות בעיתונות הישראלית, "תו תקן" מכריע לסימון מצוינות העיתונאית. כלומר, הצגה ביקורתית (גם אם שטחית, חד צדדית או מכוונת אל מושא הביקורת הנוח ביותר לניגוח) של נושא הסיקור היא, תנאי הכרחי ביצירת עיתונאות נחשבת. בהקשר זה, כדאי יהיה לבחון באופן שיטתי באמצעות מחקרים נוספים אם הביקורתיות הפכה ל"אובייקטיביות החדשה"? כלומר, האם הביקורתיות החליפה את האובייקטיביות כערך העיתונאי המכונן של הקהילה העיתונאית?

עדות ראשונית לכך ניתן למצוא במחקר שנערך לאחרונה והשווה בין עמדות הציבור הישראלי והעיתונאים הישראליים בנוגע לערכים עיתונאיים: ממצאי המחקר הראו כי בעוד שלציבור הישראלי האובייקטיביות העיתונאית חשובה מן הפרשנות, העיתונאים מדרגים את הפרשנות כחשובה יותר מן האובייקטיביות. מעבר לכך, העיתונאים נטו להסכים בשיעור גבוה יותר מן הציבור עם הטענה כי התקשורת

11 בטלוויזיה, בשונה מבעיתונות מודפסת, אפשר להוסיף שימוש באמצעים פארא-לשוניים וחוץ-לשוניים (כמו הרמת גבה, תנועות ראש וידיים) ובסימנים פרזודיים כמו טון תוקפני לביסוס הרטוריקה של הביקורתיות.

הישראלית היא פטריוטית מדי, עד כדי פגיעה בתפקודה המקצועי (Tzfati, Meyers & Peri, 2006). עדויות תומכות נוספות ניתן למצוא בשיח העיתונאי אודות מגבלות האובייקטיביות כאידיאל שאינו בר-מימוש והצורך באימוץ קו דיווח ביקורתי במובהק (אדליסט, 2000; גיא, 2000). ועדיין, יידרש כמובן מחקר מקיף יותר בכדי לבחון השערה זאת.

רשימת מקורות

- אדליסט, ר. (2000). נשיא על הכוונת: על העיתונות לחדול להיות ניטרלית. **העין השביעית**, 14-15: 28.
- בנזימן, ע. (2007, מרץ). אויב הציבור מס' 1, **העין השביעית**, 67.
<http://www.idi.org.il/hebrew/seventheye/article.asp?id=3204>
- גיא, כ. (2000). נקעה נפשנו: מותר להתעלם מעובדיה יוסף. **העין השביעית**, 12-13: 28.
- דור, ד. (2003). **מאחורי חומת מגן**. תל-אביב: בבל.
- דור ד. (2001). **עיתונות תחת השפעה**. תל-אביב: בבל.
- הועדה לקביעת כללי אתיקה בימי לחימה, מועצת העתונות בישראל (2006, דצמבר, 15). **פרוטוקול הישיבה החמישית** <http://www.m-i.org.il/word/protocol%2015.12.doc>
- וימן, ג. (2007). **הביקורת הציבורית על התקשורת במלחמת לבנון 2006** (התקשורת במלחמת לבנון 2006, חוברת 1). תל-אביב: בית הספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת, אוניברסיטת תל-אביב.
- כתריאל, ת. (1999). **מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל**. תל-אביב: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.
- ליבס, ת. וקמפף, ז. (2007). **מ"קורי העכביש" ל"חומה בצורה": המיצוב המשתנה של העורך במלחמת לבנון השנייה**. (התקשורת במלחמת לבנון 2006, חוברת 2). תל-אביב: בית הספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת, אוניברסיטת תל-אביב.
- לביא, צ. (1987). "ועדת העורכים" – המיתוס והמציאות. **קשר**, 1, 34-11.
- לוי, י. (2006, ספטמבר) בשירות החיזבאללה, **העין השביעית**, 64.
<http://www.idi.org.il/hebrew/seventheye/article.asp?id=3032>
- פרי, י. (בדפוס). "שינויים קוסמטיים או שינויים מהותיים? יחסי תקשורת-בטחון בראשית המאה העשרים ואחת". **מסגרות מדיה: כתב עת ישראלי לתקשורת**, 1: 143-158.
- קשב – מרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל (2007). **מלחמה עד הרגע האחרון – התקשורת הישראלית במלחמת לבנון השניה**. ירושלים: קשב.
- רועה, י. (1994). **אחרת על תקשורת: שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות**. אבן יהודה: רכס הוצאה לאור.
- שיף, ז. (2007, אפריל, 27). העיקר שיהיה סקופ. **הארץ**.
<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/852752.html>

- Allan, S. & Zelizer, B. (2004). *Reporting War: Journalism in Wartime*. New-York: Routledge.
- Allan, S. & Zelizer, B. (2002). *Journalism After September 11*. New-York: Routledge.
- Althaus, S. L., Edy, J. A., Entman, R. M., & Phalen, P. (1996). Revising the indexing hypothesis: Officials, media, and the Libya crisis. *Political Communication*, 13, 407-421.
- Bennett, W.L., (1990). Toward a Theory of Press-State Relations in the United States. *Journal of Communication* 40 (2): 103-125.
- Bennett, W. L., Gressett, L.A.& Haltom, W. (1985). Repairing the News: A Case Study of the News Paradigm. *Journal of Communication* 35(2): 50–68.
- Berkowitz, Dan (2000). 'Doing Double Duty: Paradigm Repair and the Princess Diana What-a-Story', *Journalism: Theory, Practice and Criticism* 1(2): 125–43.
- Cappella, J.N. & K.H. Jamieson (1997). *Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*. New York: Oxford University Press.
- Cook, T. E. (1998). *Governing with the news: The news media as a political institution*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Eason, D. (1986). "On Journalistic Authority: The Janet Cooke Scandal," in *Critical Studies in Mass Communication* 3 (1986), 429-447.
- Ettema, J. S. & Glasser T. L. (1998). *Custodians of Conscience: Investigative Journalism and Public Virtue*. New York: Columbia University Press.
- Gans, H. J. (1979). *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time*. New York: Pantheon.
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press.
- Hallin, D. (1986). *The "uncensored war": The media and Vietnam*. Berkeley: University of California Press.
- Hamilton, J. (2000). "Alternative Media: Conceptual Difficulties, Critical Possibilities", *Journal of Communication Inquiry* 24(4), pp. 357-78.
- Harcup, T. (2005). "'I'm Doing this to Change the World': Journalism in Alternative and Mainstream Media", *Journalism Studies* 6(3), pp. 361-74.
- Herman, E. S. (2000). 'The propaganda model: A retrospective', *Journalism Studies* 1, 1: 101--112.
- Herman, E. S. & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing Consent: the Politics of the Mass Media*. New York: Pantheon.
- Iyengar, S. (1991). *Is Anyone Responsible?: How Television Frames Political Issue*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Maras, S. (2007). Communicating Criticality. *International Journal of Communication*, 1: 167-186.

Meyers, O. (forthcoming). Contextualizing Alternative Journalism: *Haolam Hazeh* and the Birth of Critical Israeli News Making. *Journalism Studies*.

Neiger, M. and Zandberg, E. (2004). Days of Awe: The Praxis of News Coverage of Violent Conflict. *The European Journal of Mass Communication (Communications)*, 29, 429-446.

Olshtain, E., & Weinbach, L. (1993). Interlanguage Features of the Speech Act of Complaining. In Kasper and Blum-Kulka (Eds.) *Interlanguage Pragmatics* (pp. 108—122). Oxford University Press.

Olshtain, E., & Weinbach, L. (1985). Complaints: a study of speech act behavior among native and nonnative speakers of Hebrew. In J. Verschueren & M. Bertucelli-Papi (Eds.) *The Pragmatic Perspective: Selected papers from the 1985 international pragmatics conference* (PP. 196—208). Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Peri, Y. (2006). *Generals in the cabinet room: How the military shapes Israeli policy*. Washington, D.C.: Unites States Institute of Peace Press.

Sigal, L. V. (1986). 'Sources Make the News', R. Manoff & M. Schudson (Eds.), *Reading the News*. New York: Pantheon: 9--37.

Reese, S. D. & Cohen, J. (2000). 'Educating for Journalism: The Professionalism of Scholarship', *Journalism Studies* 1, 2: 213--227.

Roeh I. And Cohen A., (1992). One of the Bloodiest Days: A Comparative Analysis of Open and Close TV News. *Journal of Communication*. 42(2): 42-55.

Ryan, C. 1991. *Prime Time Activism: Media Strategies for Grassroots organizations*. Boston: South End Press.

Schudson, M. (2002). What's Unusual About Covering Politics as Usual. in: B. Zelizer and S. Allan (eds.). *Journalism After September 11*. New York: Routledge.

Schudson, M. (2001). 'The Objectivity Norm in American Journalism', *Journalism* 2, 2: 149--170.

Tuchman, G. (1973). 'Making News by Doing the Work: Routinizing the Unexpected', *American Journal of Sociology* 79: 110--131.

Tsfati, Y., Meyers, O. & Peri, Y. (2006, v.7, n.2). What is Good Journalism? Comparing Israeli Public and Journalists' Perspectives. *Journalism: Theory, Practice and Criticism*, 152-173.

Wolfsfeld, G. (1997). *Media and political conflict: News from the Middle East*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wolfsfeld, G. (2004). *Media and the path to peace*. Cambridge U.K.: Cambridge University Press.

Wolfsfeld, G., & Sheaffer, T. (2007). The PMP principle and the Contest over Political Waves: Media Access for Oppositional Voices in the U.S. and Israel. Paper presented at the 2007 ISCA conference, Raanana, Israel.

Zandberg, E. and Neiger, M. (2005). Between the Nation and the Profession: Journalists as

פרסומי בית ספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת

סדרת התקשורת במלחמת לבנון 2006

- הביקורת הציבורית על התקשורת במלחמת לבנון 2006
פרופ' גבי וימן
ינואר 2007
- מ"קורי עכביש"ל"חומה בצורה":
המיצוב המשתנה של העורך במלחמת לבנון השנייה
פרופ' תמר ליבס וזוהר קמפף
אפריל 2007
- מלחמת ישראל-חיזבאללה 2006:
התקשורת כנשק בסכסוך א-סימטרי
מארווין קאלב וקארול סיון
אוקטובר 2007
- מלחמת לבנון השנייה בראי הפרשנות של התקשורת הכתובה בישראל: ניתוח
"אקורד הסיום" – במהלך המתקפה היבשתית הכוללת, 11-13 באוגוסט 2006
ד"ר יוסי בן ארי
נובמבר 2007

פרסומי מכון הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה

מדד אמון הציבור בתקשורת

- תפיסות הציבור את התקשורת הישראלית
דו"ח מס' 1 – מרץ 2003
- אמון הציבור לעומת אמון העיתונאים בתקשורת הישראלית
דו"ח מס' 2 – ינואר 2004
- עמדות הציבור כלפי סיקור הסכסוך הישראלי-פלסטיני
דו"ח מס' 3 – מאי 2004
- צריכת חדשות באתרי האינטרנט
דו"ח מס' 4 – פברואר 2005
- הסיקור התקשורתי של מערכת הבחירות לכנסת ה-17
דו"ח מס' 5 – מרץ 2006
- עמדות הציבור לגבי הסיקור התקשורתי של בריאות מנהיגים ולגבי אשפוזו של ראש הממשלה שרון
דו"ח מס' 6 – אפריל 2006
- האם התקשורת משפיעה על המורל הלאומי?
דו"ח מס' 7 – יוני 2007

סדרת אגרתא

- התקשורת הישראלית והירדנית: האם השלום שינה את דימוי ה"אחר"?
פרופ' גדי וולפספלד, רמי חורי, ד"ר יורם פרי
ספטמבר 2003
- סיקור תקשורתי של בחירות בישראל: חשבון נפש של מחקרי ארבע מערכות בחירות
פרופ' גבי וימן, ד"ר תמיר שפר
פברואר 2004
- אשליית הבחירה הדמוקרטית: כיצד משיגות תכניות המציאות את שיתוף הפעולה של הצופים
ד"ר מוטי נייגר, אבישי יוסמן
דצמבר 2004
- דמוקרטיה, תקשורת ופוליטיקה בבית המשפט העליון: גבולות חופש הביטוי של פלסטינים בישראל בתקופת האינתיפאדה השנייה
ד"ר יובל קרניאל
פברואר 2006

- **סיקור תקשורתי של מעשי טרור: אירועים מדאיגים והצעה להנחיות**
פרופ' רפאל כהן-אלמגור
יוני 2006
- **מדינה פלסטינית – כן או לא? מודל ניסיוני להבניית שיח ציבורי-פוליטי ולקידום עיתונות שלום**
ד"ר מולי פלג, ד"ר איתן אלימי
אוקטובר 2006
- **עיצוב הגוף וחיטוב הזהות: ייצוגי הגוף בטלוויזיה המסחרית**
ד"ר דליה לירן-אלפר, ד"ר עמית קמה
מאי 2007
- **מטריושקה.קום: יצירת זהות טראנס-לאומית של מהגרים מחבר העמים באמצעות רשת האינטרנט**
נלי אליאס ומרינה זלצר-שורר
יוני 2007
- **דימוי המגזר היהודי ומוסדות המדינה בתקשורת הערבית בישראל**
ד"ר חליל רונאווי
דצמבר 2007

סדרת התקשורת המגזרית

- **"חטיבה אנושית אחת, עם ישראל אחד": על כינון זהויות קיבוציות במכתבים למערכת "הארץ"**
ד"ר עמית קמה
מרץ 2005
- **שימושי תקשורת כאסטרטגיית השתלבות: המקרה של מהגרים מחבר העמים בישראל**
ד"ר נלי אליאס
ספטמבר 2005
- **"רבות רעו"ת צדיק": קווים לתולדות העיתונות החרדית בישראל, למאפייניה ולהתפתחותה**
ד"ר קימי קפלן
ינואר 2006
- **הציבור הדתי-לאומי והתקשורת: יחסי אהבה-שנאה**
אינס גבל
מאי 2006
- **העיתונות הערבית בישראל 2006-1984 כמכשיר לעיצוב זהות חדשה**
ד"ר מוסטפא כבהא
דצמבר 2006

פרסומים מיוחדים

■ **"אין עם מי לדבר": מבט ביקורתי על הקשר פוליטיקה-תקשורת**

עורך: יחזקאל רחמים

יולי 2005

■ **"קשה אך יציב": התקשורת, הרופאים ומחלות מנהיגים**

עורך: יחזקאל רחמים

יולי 2006

פרסומי המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש אנדראה וצ'רלס ברונפמן

"הטור השמיני, מסע היסטורי בעקבות הטורים האקטואליים של נתן אלתרמן"

מאת מרדכי נאור

בהוצאת הקיבוץ המאוחד בשיתוף
המכון לחקר העיתונות והתקשורת של
העם היהודי על שם אנדראה וצ'רלס
ברונפמן, אוניברסיטת תל-אביב
עיצוב עטיפה: רוחמה ש', 360 עמודים

במשך 33 שנים, מ-1934 עד 1967, כתב המשורר נתן אלתרמן למעלה מ-1000 טורים אקטואליים, רובם מחורזים, בשני עיתונים – בדבר, במסגרת המדור "הטור השביעי", ובהארץ – במדור "רגעים".

בפרקי הספר נעשה ניסיון שטרם נוסה: לכתוב את קורות הארץ הזאת, בעשרות השנים הסוערות הללו, באמצעות הטורים האקטואליים, כפי שהופיעו בעיתונים וכונסו בספרים.

ענייני העולם, הארץ, היישוב, מדינת ישראל הצעירה, היחסים עם הערבים, מלחמות קרובות ורחוקות – כל אלה ועוד הרבה תוארו וטופלו על-ידי אלתרמן, והם שהעטו עליו, במידה רבה, את גלימת המשורר הלאומי. הטור השמיני – בעקבות הטור השביעי המיתולוגי – בא להציע דרך חדשה ומקורית להכרה וללימוד של ההיסטוריה שלנו. הוא גם עומד על תרומתו הייחודית והמונומנטאלית של נתן אלתרמן לעיתונות ולתרבות ישראלית.

ד"ר מרדכי נאור הוא סופר וחוקר תולדות ארץ-ישראל. כתב וערך למעלה מ-100 ספרים בנושא זה, ביניהם ביוגרפיות של פנחס ספיר וחיים לסקוב, "ספר העליות" ו"ספר המאה". בעבר – מפקד גלי צה"ל ומרצה בכיר באוניברסיטת תל-אביב ובמכללת בית ברל. חתן פרס סוקולוב (2002) ופרס הרצל (2006).

כתב עת לחקר תולדות העיתונות והתקשורת בעולם היהודי ובישראל המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש אנדראה וצ'רלס ברונפמן

בְּפֶה

בְּפֶה כתב-עת האקדמי היחיד בישראל ובעולם העוסק בחקר תולדות העיתונות והתקשורת היהודית, נוסד בשנת 1987 ומציין השנה עשרים שנה להופעתו, שחודשה ב-2006 לאחר שלש שנות הפסקה.

ב **בְּפֶה** משתתפים מיטב החוקרים בנושאים אלה מתחומים שונים בארץ ובעולם. בכל גיליון גם ביקורת ספרים ומידע על עבודות מחקר חדשות.

המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש אנדראה וצ'רלס ברונפמן, אוניברסיטת תל אביב, קריית האוניברסיטה ת"ד 39040, תל אביב 69978
presstau@post.tau.ac.il

ראש המכון, עורך אחראי של קשר: פרופ' יוסף גורני
עורך: פרופ' גרעון קרץ
מערכת: פרופ' דן כספי, ד"ר מרדכי נאור, פרופ' יורם פרי, ד"ר אורלי צרפתי, ד"ר ברוך לשם, ד"ר עוזי אלידע
רכות המערכת: דפנה כנר כהן

יחיאל בריל מרווח מירושלים: מלחמה בלבנון
דמוקרטיה מתוקשרת ונגעיה - דן כספי
מלחמות ישראל בראי עיתון הארץ - מרק ביאנו ורפאל כהן אלמרו
"חייל שמור על קשר": לתמונת פני מציאות בין חייל ויקיריו בגלויה
צה"לית בישראל של שנות השישים והשבעים - חיים גרוסמן
איסאק באבל - סופר צבאי (אם לא למעלה מזה) - יובל שחל
כתב העת המאסף בטרם שקיעת ההשכלה בגרמניה - משה פלאי
אל תחרול בוא בנינו: כתב-העת פרוזי צפון ותפקידו במערך החברתי-משכילי
באימפריה הרוסית - מרדכי זליקין
הכרמל (1860-1880) והריון כבעיית העיתונות העברית - גרעון קרץ
בשער קשר: דברים על דבר
העיתונות הסוציאל-דמוקרטית באירופה: עלייתה ושקיעתה - שלמה שפיר
תפיסת התרבות של ברל כצנלסון - אניטה שפירא
עמדות העיתונים דבר והפועל הצעיר כלפי הקמת מפא"י - יעקב גולדשטיין
דב סדן כעורך המוסף לספרות של דבר - נורית גוברין
הראגה שהייתה לזעק: דבר וחסו לשואה בשנים 1939-1942 - יוסף גורני
"בא ליד לחתום על דבר לילדים": מניסוח ואי מניסוח ברבר לילדים בתקופת
היישוב - יעל דר
למרחב - גלגולו של עיתון בין פילוג לאיחוד - אורלי צרפתי
תחייתה של העיתונות המעורבת - יורם פרי
ישראלים בכפר הלוקאלי וככפר הגלובאלי: הוהות הלאומית במכון הגלובליזציה
הדור-תרבותיות בעידן התקשורת הרב-ערוצית - הלל נוסק וזנה אדוני
אוקטובר 2000 - אוקטובר 2001: הקהילה היהודית המדומיינת בשבועוני
החדשות של צרפת - שמואל טריגאנו
מדיניות תקשורתית בעת מלחמה וטרור - מלחמת לבנון השנייה - זאב סגל
קשר לספרים
קשר למחקר

חופש הביטוי והענתונות: דברים בערב הוקרה למר שלום רוזנפלד
- מאיר שמגר
"נשיא על הכוונת": המאודעונוסט במקרה מבחן למגבלות 'התיקון
הראשון' - אהוד מנור
הענבר העירום הוליד הכרה מוגבלת בחופש האסתייה - זאב סגל
בין לדיצה למייננק - יוסף גורני
ייצוג השואה בעיתונות של ארגונים ציוניים בארץ-ישראל ובארצות הברית
בשנים 1945-1948 - ליליאן שטייר-לכני
אלתרמן והתקשורת - מרדכי נאור
כתבי-העת העבריים הראשונים של ההשכלה העברית: המעבר מהמאסף
(1783-1811) לכברית העתים (1820-1831) - משה פלאי
האסתייה נגד האוטופיה: גיוערי ברבר (באנרוב) והמניאק שלו - יעקב שביט
בשער קשר: היום
היום - עיתון "עממי" ראוביקטיבי - גרעון קרץ
היום - ימים ראשונים - דוד טל
ללכת בשביל הזהב: מיכל כהן, אברהם ווסמן והאריאל המחרש, תרל"ז-תרל"ו:
1876-1877 דן גלעדי
בין סנסציה לפוליטיקה: העיתון דואר היום ומאורעות 1929 - עוזי אלידע
עשור לרצח רבין: "מה דינו של מסייע לאויב מסיבות אידאולוגיות" - עיתוני
חב"ד במאבק נגד רבין - אורלי צרפתי
"עושים טלוויזיה ישראלית" - דיונים לקראת כינון טלוויזיה בישראל,
1948-1968 - רנה וינקלר
תהליך האמריקניזציה בתעמולת הבחירות בטלוויזיה בישראל - ברוך לשם
קונפליקטים בשיח, שיח בקונפליקט: וכחנות בשיח תוכניות מלל בישראל -
מיכל חמו
קשר לספרים
קשר למחקר

בְּפֶה יוצא לאור פעמיים בשנה. מחיר כל גיליון 45 ₪ ומחיר המנוי לשני גיליונות 80 ₪ בלבד!

ontime@ontime.co.il • Tel: 04-8405051 • Fax: 04-8401888 • 10012 מפרץ חיפה 26110